

TIJDSCHRIFT VAN DE VERENIGING VAN GESCHIEDENISLERAREN IN NEDERLAND (V.G.N.)

UIT DE INHOUD:

- Dr. H.W. VAN DER DUNK, MARX EN BAKTERIN
- Dr. G.J. VAN DE POLL, DE ACTUALITEIT VAN
HET MARXISME
- Drs. G. GROENHUIS, MARX OP SCHOOL
- Drs. J.Th. MINDERAA, GESCHIEDENISONDERWIJS
IN 1911
- INDEXAMERNIEUW
- COLLEGEROOSTER P.A.
- BOEKRESPENSIE

KLEIO

VERENIGING VAN GESCHIEDENISLERAREN IN NEDERLAND (V.G.N.)

BESTUUR

C. M. H. BOSCH, *voorzitter*, Borskilaan 7, Bloemendaal, tel. 023-261723.
DR. P. N. M. BOT, *vice-voorzitter*, Surinameweg 12, Nijmegen, tel. 08800-32886.
C. L. A. DANIELS, *1e secretaris*, Apolloplantsoen 23, Zaandam, tel. 02980-65602.
DRS. A. J. M. VAN DER EERDEN, *2e secretaris*, Essesteijnstraat 4, Voorburg, tel. 070-863757.
DRS. B. VAN LINGEN, *penningmeester*, Van Weerden Poelmanlaan 196, Utrecht, tel. 030-940967, postrekening 128701 t.n.v. de penningmeester van de V.G.N. te Utrecht.
G. J. ERDTSIECK, Cath. van Renneslaan 29, Almelo, tel. 05490-17652.
A. L. VERHOOG, Drakestein 8, Leiderdorp.

LEDENADMINISTRATIE

Aangifte en afschrijvingen van leden en informatie over contributiebetaling zenden aan: Administratie V.G.N., Mient 272, 's Gravenhage, tel. 070-682998. Bij aangifte wordt verzocht mee te delen: naam, voorletters, eventueel titel, bevoegdheid, huisadres, telefoon- en netnummer, adres van de school waar men de hoofdbetrekking heeft.

CONTRIBUTIES

Contributies ingaande 1 januari 1971.

<i>Gewone leden:</i> a. docenten havo, v.w.o. en h.b.o.	f 45,—
b. docenten mavo	f 30,—
<i>Buitengewone leden:</i> a. gepensioneerden en b. zij die wel geschiedenisbevoegdheid bezitten, maar geen les geven op scholen voor mavo, havo, v.w.o. en h.b.o.	f 25,—
<i>Aspirantleden:</i>	f 25,—
<i>Echtparen:</i>	f 50,—

COMMISSIES

DIDAKTIEKCOMMISSIE

J. G. TOEBES, *voorzitter*, Groesbeekseweg 436, Nijmegen, tel. 08800-30383.
MEJ. DRS. H. L. A. FURNEE, *secretaresse*, Schoutenstraat 48, 's Gravenhage, tel. 070-245752.
A. C. E. JANSE, *penningmeester*, Oranjelaan 13, Castricum, tel. 02518-53548, postrekening 1561752 t.n.v. de penningmeester Didaktiekcommissie V.G.N.
P. BAARDSE, Rotterdam.
DRS. J. H. BIERLING, IJmuiden.
A. P. DIJKSTRA, Meppel.
DR. P. VAN DER MEULEN, Bilthoven.
P. H. F. GIELES, Delft.

COMMISSIE POSTACADEMIALE VORMING

De gegevens over de P.A.-commissie staan vermeld op de 3e pagina van het kft van dit nummer.

COMMISSIES AD HOC

Voor inlichtingen over de commissies ad hoc — de Brugklascommissie en de Mavocommissie — kan men zich wenden tot de 2e secretaris van de V.G.N., wiens adres hierboven vermeld staat.

KLEIO

Tijdschrift van de Vereniging van Geschiedenisleraren in Nederland, verschijnt tienmaal per jaar.
Redactie: H. DE RUYTER, *voorzitter*, Koningin Wilhelminalaan 22, Leidschendam, tel. 01761-3657;
MEJ. DRS. G. K. H. SCHURING, *secretaresse*, Lange Nieuwstraat 8, Utrecht, tel. 030-26764; DRS. B. VAN LINGEN, Utrecht; DRS. L. M. G. P. SMEETS, Bilthoven; DRS. S. Y. A. VELLENGA, Utrecht;
DR. P. VAN DER MEULEN, Bilthoven; C. S. RUTSEN, Mijdrecht.
Abonnementen: voor leden gratis, voor niet-leden f 25,— per kalenderjaar.
Actieve leraren/leraressen kunnen alleen met goedvinden van het bestuur van de V.G.N. in aanmerking komen voor een abonnement.
Abonnementen opgeven aan: Administratie V.G.N., Mient 272, 's Gravenhage, tel. 070-682998.

Introductie

Met ingang van deze twaalfde jaargang verschijnt *Kleio* in een nieuw gewaad. Reeds eerder — in mei j.l. — werd de samenstelling van de redactie gewijzigd. Al met al voldoende reden om dit nummer een introductie mee te geven.

Kleio is het tijdschrift van de Vereniging van Geschiedenisleraren in Nederland en derhalve bevat het berichten van het bestuur, van commissies, mededelingen voor de leden van de vereniging, zoals: rapporten en nota's, jaarverslagen en conferentie-aankondigingen, data van post-academiale colleges, seminaria, enz.

Kleio is een tijdschrift ten dienste van het geschiedenis*onderwijs*. Daaraan ontleent het zijn functie. Naast de zuiver wetenschappelijke vakbladen en een historisch maandblad van meer populair karakter is *Kleio* het tijdschrift voor de leraar in het vak geschiedenis en staatsinrichting.

De redactie prijst zich gelukkig in haar beleid op een traditie van elf jaar voort te kunnen bouwen. Het eerste *Kleio*nummer verscheen in september 1959; de eerste jaargangen telden rond 60 pagina's. De redactie van toen (Manning—Reinsma—Zilverberg) had geringe financiële mogelijkheden. Met de groei van het ledental van de VGN — in 1965 nog geen 600, in 1970 ruim 1000 — werd ook *Kleio* omvangrijker; de laatste jaargangen waren ongeveer 400 pagina's groot. De tweede redactie (Geurts—Nannen—Van Noort—Roorda) heeft tot die grotere omvang een belangrijke bijdrage geleverd.

De nieuwe redactie heeft na een half jaar van inwerken de taken als volgt verdeeld: Van der Meulen redacteur didactiek en recensies op dat terrein, Rutsen redacteur mavo-sector en recensies, Smeets en Vellenga redacteurs geschiedkundige artikelen en recensies, mej. Schuring, Van Lingen en De Ruyter hebben de zorg voor de organisatie van het blad.

De redactie streeft er naar in elke jaargang enkele themanummers uit te brengen. Dit nummer geeft daarvan een voorbeeld.

Voorts zullen *Kleio-Didactica* (waarin o.m. verslagen van didactiekconferenties verschenen) en *Postacademica* (met samenvattingen van post-academiale colleges en P.A.-conferenties) niet meer afzonderlijk gepubliceerd en tegen extra betaling verkrijgbaar gesteld, maar in *Kleio* ondergebracht worden. Hiermee is dan bereikt dat de informatie uit deze twee series voortaan zonder speciale bestelling en extra betaling aan alle leden van de VGN doorgegeven wordt.

In de jaren 1966 tot 1970 werd het tijdschrift gedrukt door Holland Typing Office te Amsterdam in samenwerking met de Stichting Onderwijs Oriëntatie. Wij danken beide instanties — in het bijzonder mej. Rijninks van HTO en haar staf — voor de zorg die ze aan het blad hebben besteed.

Door de grotere technische mogelijkheden van drukkerij Elinkwijk te Utrecht verwachten wij u *Kleio* voortaan in een aantrekkelijker uiterlijk aan te kunnen bieden.

De redactie

Michel Bakounine

Marx en Bakoenin

Marx heeft zijn hele leven door talrijke vijanden gehad en talrijke vijanden gemaakt. Hij was er de man niet naar, om meningsverschillen glad te strijken of naar een compromis te zoeken. En evenmin stak hij persoonlijke aversies of gevoeligheden onder stoelen of banken terwille van de zaak. Integendeel, men krijgt veeleer de indruk, dat hij zakelijke geschillen verscherpte, zodat zij een persoonlijk karakter aannamen. Terwijl hij persoonlijke tegenstellingen op het vlak van de ideologische controverse verhief. Wat nu domineerde, waar het zakelijke in het persoonlijke overging of omgekeerd . . . het zal voor alle Marx-biografen, voor zijn bewonderaars en verguizers altijd een dankbaar terrein voor discussies blijven. In elk geval is deze vermenging van het zakelijke en persoonlijke typerend voor iedere autoritaire persoonlijkheid.

Van de vele conflicten, die zijn levensloop begeleidden, is het conflict met de rus Michael Bakoenin het meest spectaculair geworden om verscheidene redenen, wat allereerst tot de verbeelding sprak was de botsing als zodanig tussen de twee persoonlijkheden, de twee markantste figuren van heel het revolutionaire socialisme. Maar daarnaast was er de theoretische kant; de polarisatie tussen socialisme en anarchisme, die in dit conflict ineens zichtbaar werd. Marx en Bakoenin leken incarnaties van de twee tendenties, die in elke revolutionaire beweging sluimeren en die later ook binnen het socialisme telkens weer tot spanningen en scheuringen hebben geleid; de tendentie naar dwang en de tendentie naar vrijheid, naar dictatuur of naar democratie. Deze hele problematiek hangt samen met de relatie doel-middel, want elke revolutionaire beweging ziet natuurlijk in de Vrijheid-met-een-hoofdletter haar ideaal, richt zich tegen dwang en onderdrukking. Maar zodra zij voor de keuze komt te staan, hoe dit ideaal zo snel en zo absoluut mogelijk te verwezenlijken, doemen de alternatieven op, de vragen naar de beste middelen.

Het spreekt echter vanzelf, dat het in de praktijk zelden tot die absolute tegenstelling komt. Die is slechts theoretisch en op papier denkbaar. In de praktijk luidt de vraag niet óf — óf . . . maar gaat het om het meer of minder, waarbij de concrete omstandigheden, de historische constellatie een enorme en vaak een beslissende rol spelen. Maar de *tendenties* zijn daarom toch, zoals ik ze hier beschreef, dikwijls achter allerlei conflicten van andere oorsprong te herkennen. De fout, die de historicus gemakkelijk begaat is, dat hij deze tendenties te zeer verabsoluteert en uit het complexe geheel van de werkelijkheid licht. Doch signaleren mag hij ze ter dege.

Terwijl de orthodoxe marxisten in het voetspoor van Marx, Bakoenin en de zijnen altijd als verderfelijke ketteren afschilderden, die het socialisme wilden vervalsen of verraden uit persoonlijke motieven en die terecht op het befaamde congres van de 1e Internationale in 1872 in den Haag werden uitgestoten, prijzen anderen in Bakoenin de

ware Marx. De man, die de gevaren van de orthodoxie doorzag en die het oorspronkelijke uitgangspunt van het socialisme: de bevrijding van de mens altijd in het oog hield. Een uitgangspunt, dat door de socialistische theorieën en praktijken geheel overwoekerd dreigde te worden.

In de laatste jaren zijn de anarchisten weer in de belangstelling gekomen van allerlei groeperingen, vooral onder de jeugd en de studenten. Het conflict Marx—Bakoenin heeft daarmee een nieuwe actualiteit gekregen; de ietwat vergeten reuzengestalte van de rus werd weer uitgegraven. Had hij niet gewaarschuwd voor de weg, die Marx en de 1e Internationale bewandelden en die tenslotte uitkwam bij Lenin, het bolsjewisme en de stalinistische dictatuur? Had hij niet altijd de vrijheid van de enkeling boven alles gesteld en het dwangbuis van straffe organisatie en partijdiscipline verafschuwd, dat dwangbuis, dat als middel bedoeld was, maar, zoals altijd, al snel doel in zich zelf werd? !

De hier gestelde vereenzelviging van Marx en Bakoenin met de polariteit tussen dirigisme en vrijheid van de enkeling, dictatuur en democratie, nu lijkt mij onhoudbaar en is uitvloeisel van de behoefte om voor de eigen doelstellingen en idealen een schutspatroon te vinden. Trouwens is het frappant om te constateren, dat de aanhangers van Marx destijds de uitstoting van Bakoenin uit de Internationale juist motiveerden met de these, dat het Bakoenin was, die de dictatoriale tendentie representeerde, terwijl Marx aan de kant van de democratie stond: een diametrale omkering dus, van wat huidige Bakoenin-enthousiasten beweren. Zo publiceerde in 1920 nog een zekere W. Bloss een duitse vertaling van de banbul tegen de Bakoenisten uit 1873 onder de titel "Marx oder Bakunin — Demokratie oder Diktatur".

Het interessante fenomeen is namelijk, dat die genoemde polariteit gewoonlijk zelfs *binnen één* figuur voorkomt. Ze is dan ook zowel bij Marx als bij Bakoenin aanwezig. Vandaar, dat beide partijen er nooit helemaal naast zijn, wanneer zij de ander van dictatoriale ambities beschuldigen.

Wil men zich nu een zuiver beeld vormen van de controverse, dan dient men één ding niet uit het oog te verliezen: onze optiek is altijd bedriegelijk, omdat zij als afgesloten vast geheel ziet, wat in werkelijkheid een langdurig proces is geweest: het revolutionaire socialisme. De apodictische toon van vele geschriften, bovenal van Marx zelf natuurlijk, werkt die perspectievische verkorting en versimpeling nog in de hand. Elke mening of stellingname immers placht te worden verkondigd, alsof de auteur niet alleen de absolute waarheid in pacht had, maar ook alsof hij zelf nooit enige verandering of ontwikkeling in zijn denken had ondergaan, terwijl de opponent gewoonlijk als het toonbeeld van de meest knullige inconsequentie ten tonele wordt gevoerd. Bij nader toezien echter zien we, dat de tijdsomstandigheden, de momentele constellatie, de toekomstverwachtingen, het milieu, de nationale factor — om van de persoonlijk-psychologische kant te zwijgen — voortdurend het denken, de theorieën hebben beïnvloed en gekleurd.

Bij Bakoenin is dit al heel evident. Hij kwam voort uit een aristocratisch geslacht, evenals Kropotkin en tal van russische revolutionairen. Hij was volgens het geijkte patroon van de adel voorbestemd voor het leger, maar brak zijn carrière af, vol verzet tegen de ijzeren discipline, zoals hij ook al in zijn jeugd tegen het gezag van zijn bazige moeder in opstand was gekomen. Zijn onstuimig temperament kon dwang al bijzonder moeilijk verdragen. Natuurlijk lag hier een probleem, waar de meeste zonen van adel in het tsaristische Rusland mee worstelden: hun herkomst en toekomstperspectief moesten een trotse herenmentaliteit bevorderen, terwijl hun opvoeding maar al te vaak op een gewillig-onderdanig karakter was afgestemd. Stellig schuilt in deze discrepantie, die vaak bovenmenselijke eisen aan het karakter stelde, een oorzaak van de revolutionaire houding

van zo vele adellijke jongeren. Het is duidelijk, dat de revolutionaire opvattingen dan ook uit andere ervaringen en psychische wortels resulteerden, dan bij de west-europese socialisten. Bakoenin ging eerst naar Moskou en toen naar Berlijn om filosofie te studeren. De Hegelianen hebben hem daar blijvend beïnvloed. Zij hebben hem de filosofische broek geleverd, waarin hij voortaan kon lopen, al was die bepaald niet op maat gesneden. Hij was een man van de actie, die in feite eclectisch zijn ideeën uit diverse richtingen vergaarde en die, in tegenstelling tot de gedisciplineerde theoreticus Marx nooit tot een helder filosofisch stelsel kwam, maar meer tot een aantal min of meer los met elkaar verbonden leuzen. In 1843 en 1844 zwierf hij door Zwitserland en Parijs, waar hij respectievelijk in aanraking kwam met de vroeg-communist Wilhelm Weitling en met Marx en Proudhon. In Berlijn was hij al een absolute atheïst geworden en een even absolute materialist. Onder invloed van Marx, maar meer nog van Proudhon — die op dat moment reeds een beroemd man was, in tegenstelling tot de vrij jeugdige duitse doctor in de filosofie — kwam hij nu tot de verwerping van staat en bezit, als de wortel van alle onvrijheid, samen met de godsdienst. Hij zelf noemde zich het liefst niet communist maar libertair socialist. Anders dan Proudhon echter, die alle geweld had afgewezen, zag de van dadendrang popelende rus geen andere weg om het paradijs van een vrije en gelijke samenleving te verwezenlijken, dan door middel van de revolutie. In 1849 vocht hij op de barrikaden in Dresden tegen de troepen van de vorstelijke reactie. Niet Marx was daar zijn strijdmakker — die bleef de duitse revolutie meer als toeschouwer volgen en venijnig becommentariëren — maar een figuur, die op andere wijze naam zou maken: Richard Wagner. De saksers leverden de gevangen leeuw uit aan de oostenrijkers en deze weer aan de russen, waar hij zes jaren in de gevangenis verbleef om in 1857 naar Siberië verbannen te worden. Dit laatste ten gevolge van een merkwaardig smeekschrift aan de tsaar, waarin hij berouw toonde. Vanuit Siberië ontsnapte hij via Japan en Amerika naar Londen, waar hij zich onmiddellijk weer in revolutionaire activiteiten stortte. De rest van zijn leven bleef hij zwerven: de echte beroepsrevolutionair.

Inmiddels was de ster van Marx als belangrijkste theoreticus van het socialisme opgekomen en ook Bakoenin werd sterk beïnvloed door zijn denken. Er is een voorstelling, die Bakoenin afschildert als een groot en eerlijk bewonderaar van Marx: hij gaf zich later zelfs de moeite om diens "Kapital" in het russisch te vertalen, toen de verhouding al slecht was; hij had in kinderlijke goedgelovigheid niet in de gaten, dat Marx bezig was hem op alle manieren te diffameren en uit de Internationale te werken. Zo eenvoudig ligt het echter niet. Er was van begin af aan een persoonlijke antipathie geweest van beide kanten, die nauw samenhing, niet alleen met het feit, dat hier twee primadonnas met elkaar in aanraking kwamen, maar juist ook met de zo totaal verschillende achtergrond en herkomst van beiden. Marx, van burgerlijk-joodse komaf bleef, ook al leefde hij het grootste deel van zijn leven als balling, toch altijd gebiologeerd door zijn duitse vaderland, in de hoop, dat dáár de grote revolutie zou uitbreken. Voor Bakoenin daarentegen was de bevrijding van de wereld een zaak, waarbij Rusland en de slavische volkeren een uitverkoren rol zouden moeten spelen. Zijn anarchisme was tevens een vorm van pan-slavistisch zendingsbesef. Marx had zich al in 1848 een felle tegenstander van dit panslavisme getoond. Bovendien kon hij, op basis van zijn analyse van het kapitalisme, in het pre-kapitalistische Rusland met zijn boerenmassas en zijn povere middenklassen niet de proletarische revolutie verwachten. In Bakoenin verachtte en haatte de burgerlijke Marx de russische halfbarbaar en bovendien de bohemien, de revolutionaire dilettant! Voor Bakoenin omgekeerd was Marx, hoe zeer hij hem ook als theoreticus en als filosoof bewonderde, tevens de jood en de duitser. Hij was niet vrij van

antisemitisme, al moeten wij ons hoeden om bij die term onmiddellijk aan een later antisemitisme te denken. In het Rusland van Bakoenin vormden de joden nog een aparte, niet geëmancipeerde gemeenschap, die zich in allerlei opzichten — qua geloof, taal, beroep en dikwijls ook kledij — duidelijk onderscheidde. In het antisemitisme uit die dagen herkennen we dan ook bovenal de eeuwige aversie en irritatie van de in-group jegens de out-group en in het geval van Bakoenin misschien ook nog de traditionele verachting van de man van adel, de grondbezitter voor een handeldrijvende stand. En omdat dit antisemitisme nog gebaseerd was op bepaalde reële verschillen, behoefde het niet zijn toevlucht te nemen tot het racistische hocus-pocus en allerlei sinistere samenzwerings-theorieën, zoals een latere generatie, die met volop geëmancipeerde en geïntegreerde joden te maken had. Hoe dit zij, wanneer Bakoenin het over "de jood" Marx had, was dit stellig niet als compliment bedoeld. En hetzelfde gold voor het etiket "duitser". De verhouding van de russische intelligentsia tot Duitsland in de hele 19e eeuw was bijzonder ambivalent. De invloed van de duitse literatuur en filosofie was enorm, alleen te vergelijken met die van de franse. Tal van Duitsers waren in Rusland werkzaam als huisleraar. Daarnaast waren er sedert generaties Duitsers, die in hof- en regeringskringen invloed uitoefenden. Er ontstond dus een nationaal-russische afweerhouding tegenover de duitser. Hij werd gedeeltelijk bewonderd, gedeeltelijk bespot, en veracht. Dat laatste om zijn eerzucht, zijn pedanterie, zijn huisbakken vlijt. Het is treffend om te zien, hoe telkens bij allerlei veten binnen de revolutionaire beweging dit soort nationale stereotypen en gevoeligheden ineens meespelen naast de theoretisch-rationele argumenten over en weer, zeker in het geval van Marx en Bakoenin.

Het verschil van herkomst drukte een beslissend stempel echter op hun ideeën en niet minder op hun strategie. Zoals bekend veroordeelde Marx elke vorm van geïmproviseerde rebellie, van individuele actie of gewelddadigheid als dwaasheid. De reactie zou er slechts door in de kaart worden gespeeld. Hij wilde de grote revolutie stelselmatig voorbereiden door de arbeider klassebewust te maken en te mobiliseren. Daarvoor was leiding nodig discipline, organisatie. Marx werd de pruisische stafchef van het industrieproletariaat. Bakoenin wilde als echte houwdegen, als romantische condottière aan het hoofd van een kleine schare kruistochtridders de vesting van de vijand bestormen, zodra hij de kans ergens schoon zag. Terwijl het geweld voor Marx als zodanig niet aantrekkelijk was en uitsluitend als middel voor het doel werd gehanteerd, voelde Bakoenin zich hierbij in zijn element. Men krijgt soms de indruk, dat hij niet alleen naar de vrije en gelijke samenleving hunkerde, maar evenzeer naar het revolutionaire wereldbachanaal, dat daaraan vooraf zou gaan, zoals de bruidsnacht aan het huwelijk. Strategie en ideologie gingen daarbij ongemerkt in elkaar over. Afkeer van alle dwang en discipline zat Bakoenin, zoals reeds gezegd, vanaf zijn jeugdjaren in het bloed. En nogmaals moet men zich hierbij de russische achtergrond voor ogen houden, waar "dwang" nog weer hele andere associaties opriep, dan in het westen, waar Marx geboren werd. Bakoenin wilde de staat voor alles afschaffen, zoals alle anarchisten, als symbool van die dwang. Bij Marx zou de staat in een later stadium na de grote ommekeer vanzelf afsterven, omdat hij er niet het symbool van de dwang als zodanig, maar van een specifieke economische constellatie in zag. Terwijl Bakoenin nu de samenleving op een uitgesproken federalistische grondslag en vanaf de autonome basiseenheden wilde opbouwen, kwam hij toch in moeilijkheden, zodra hij een blauwdruk moest ontwerpen om dat denkbeeld wat nader uit te werken, zoals in zijn "Catéchisme révolutionnaire". Want bij het zoeken naar sancties tegen conflicten tussen die autonome kernen, komt hij juist weer uit bij de overkoepelende organisatie. Terwijl hij begon met die zo zwak mogelijk te willen houden, eindigde hij in feite bij een verkapt

jacobijs centralisme. Dat zal niet zijn bedoeling geweest zijn, maar het tekent wel de paradoxen in zijn denken, paradoxen die gedeeltelijk natuurlijk inherent zijn aan het hele revolutionaire socialisme. In dit opzicht is ook de directe erfenis van de Verlichting zo duidelijk merkbaar, die het optimistische mensbeeld had geleverd, dat socialisten en anarchisten, in theorie althans, overnamen. Daarbij betekende de gelijkheid nog geen rem op de vrijheid. Voor de opkomende klasse immers vormen beide elkaars supplement zoals voor de burgerij van de Verlichting en nu voor het proletariaat. Zodra de emancipatie is bereikt worden zij elkaars tegenpool. Voor Bakoenin was dit dus ook nog geen probleem.

Het is duidelijk, dat hij als voorstander van een federatief georganiseerde samenleving de centralistische tendentie in het marxistische socialisme afwees. In een straf geordende organisatie was hij niet op zijn plaats. Hij voelde zich dan ook het meest aangetrokken tot Zuid-Europa, Italië, Spanje, tot die landen, waar de industrialisatie nog niet had doorgezet, waar geen uitgebreid geurbaniseerd proletariaat bestond en waar de socialistische gedachte gedragen werd door een kleine schare beroepsrevolutionairen. Terwijl het marxistische socialisme meer en meer een beweging werd van de verstedelijkte arbeidersmassas in de geïndustrialiseerde westerse landen, die zich qua beroep en qua behuizing leenden tot massale organisatie, appelleerde het anarchisme juist aan anti-modernistische groeperingen, die in de pre-industriële samenleving verworteld waren, zoals ook Bakoenin zelf, en die zich nu bedreigd voelden; kleine zelfstandige ambachtslieden, gedeklasseerden van allerlei slag, verarmde landarbeiders. Zoals bekend vond het daarom in Zuid-Europa zijn voornaamste aanhang terwijl het in landen als Engeland, België, Nederland, Duitsland geen ruime klankbodem kon vinden. In de controverse tussen de beide richtingen herkennen we dus ook weer de tegenstelling tussen stad en platteland.

Ofschoon Bakoenin een heel brok terminologie van Marx en de orthodoxe socialisten overnam en ook het proletariaat de drager van de revolutie en van de toekomstige samenleving noemde, kreeg de term "proletariaat" bij hem, evenals bij de meeste anarchisten, een veel ruimere betekenis en was bepaald niet identiek met de verstedelijkte fabrieksarbeiders. De "armen der wereld", dat wil zeggen ook de boerenmassas en de gedeclasserden, behoorden tot zijn proletariaat; ja de laatsten vormden er misschien wel de kern van. Ook dat iets, dat de ordentelijke fatsoenlijke burger in Marx ongemeen prikkelde, die in Bakoenins aanhang tuig en geboefte rook. Dat hierbij ook weer Bakoenins russische achtergrond zichtbaar wordt, behoeft geen betoog.

Maar al waren er van begin af aan deze verschillen, dat wil niet zeggen, dat in de jaren zestig de polarisatie al voor alle betrokkenen duidelijk was. Marxisten en anarchisten hadden primair het gevoel samen binnen de grote socialistische beweging te strijden voor het toekomstige paradijs en tegen de kapitalistisch-burgerlijke orde. Samen met revolutionaire stromingen van weer ietwat andere kleur zoals Proudhonisten, Blanquisten enz.

De 1e Internationale was aanvankelijk nog allerm minst zuiver marxistisch georiënteerd. Marx en Engels waren echter wel bezig met alle middelen, om via de Centrale Raad en het door Marx beheerste Algemene Bureau van Correspondentie te Londen deze organisatie te penetreren en tot een ecclesia militans van de marxistische leer uit te bouwen. En hierbij zagen zij in Bakoenin en zijn aanhang al gauw een van de grootste gevaren. De rus was een veel te dynamische, ongeduldige persoonlijkheid om niet telkens nieuwe aanhangers rond zijn fascinerende figuur te verzamelen en nieuwe wegen te zoeken om de grote revolutie te bespoedigen. In 1864 al — het jaar ook van de stichting van de 1e Internationale — had

hij een eigen "internationale broederschap" gesticht met het doel leiding te geven aan opstandige volksbewegingen. Op een wat onduidelijke manier kwam hieruit dan weer zijn "Internationale Alliantie" voort. Dat deze beweging een doorn in het oog was van de Centrale Raad te Londen laat zich denken. In 1868 trad Bakoenin, die eveneens de problemen van het naast elkaar bestaan van beide organisaties zag, daarom met zijn Alliantie de 1e Internationale binnen. Dat wil zeggen, in naam ontbond hij die Alliantie, maar in feite bleef zij binnen de Internationale voortbestaan. Het aparte karakter van de bakoenisten werd nog onderstreept, doordat Bakoenin sterk in de ban van een jonge revolutionaire nihilist, Nechajev was geraakt en diens pathologische verheerlijking van het geweld overnam. Door Marx en zijn aanhang werd een en ander weldra aangegrepen als de hefboom om Bakoenin eruit te werken. De orthodoxe marxisten schilderden Bakoenins geheime organisatie dan ook altijd getrouwelijk af als een verraderlijke splijtzwam, een poging om de Internationale van binnen uit te veroveren en te vervalsen. De meest vuile motieven werden Bakoenin daarbij in de schoenen geschoven. Dat persoonlijke eerzucht en de drang om als leider op te treden, meespeelden kan niet worden ontkend. Alleen lag dat bij Marx net zo. En wanneer we de 1e Internationale zien als een algemene arbeidersorganisatie, die door de samenwerking van verschillende groeperingen tot stand was gekomen, dan kan men de penetratie van de Centrale Raad en via die Raad van de hele beweging door Marx en Engels evenzeer afschilderen als een vervalsing althans als een zeer eenzijdige vervorming van de oorspronkelijke instelling. Tegen deze gang van zaken was met name in West-Zwitserland, maar ook bij vele andere libertaire secties ter dege verzet gerezen. Velen zagen in het dirigisme van de Centrale Raad een bedreiging en aantasting van hun idealen. Bakoenin had zo de spreekbuis kunnen worden van al wat er aan federalistisch en libertair denken in de Internationale aanwezig was. Deze kans heeft hij gemist. Hij was te weinig tacticus om de libertaire stromingen samen te bundelen. En doordat het hier een reactie betrof op de marxistische penetratie van de Internationale laadde men al gauw de schijn op zich van de illegitimiteit. Marx voerde de strijd met alle rigoreuze verbetenheid en tactische bekwaamheid, waar hij over beschikte. Als tacticus en dialecticus was hij Bakoenin verre de baas. Zo slaagde hij erin op het congres te den Haag in 1872 zijn grote slag te slaan en Bakoenin te royeren. Het feit, dat de Centrale Raad van Londen naar New York werd over gebracht, waar hij praktisch geen betekenis meer had, kan echter uitgelegd worden als een bewijs, dat Marx niet zonder meer als overwinnaar te voorschijn kwam maar als een gecamoufleerde aftocht. Men kan het misschien zo formuleren: Marx was erin geslaagd om de identificatie van de 1e Internationale met het marxisme te bewerkstelligen. Proudhonisten, Blanquisten, Anarchisten, libertaire socialisten waren er uit gewerkt of speelden geen rol meer binnen de organisatie. Maar dit betekende tevens een verzwakking, die haar machteloosheid voortaan nog meer zou doen uitkomen, zodat zij al in 1876 formeel werd ontbonden. Het had dus iets van een Pyrrhusoverwinning.

We kunnen ons in dit korte bestek niet verder verdiepen in de beschuldigingen van Marx en Bakoenin over en weer — trouwens vooral "over", want van een even systematische bestrijding van Marx door Bakoenin als omgekeerd, kan niet gesproken worden. Meer door zijn eigen revolutionaire acties dan door theoretische scheldpartijen zette deze zich van Marx af. Wel moeten we — en daarmee zijn we terug bij ons uitgangspunt en de hedendaagse discussie — in het oog houden, dat het beeld van Bakoenin als de grote vrijheidsheld van het revolutionaire socialisme, die zo scherp de

gevaaren van dirigisme en bureaucratisme doorzag, de toets van de kritiek niet kan doorstaan. Al bestreed Bakoenin de Centrale Raad en diens strategie als dictatoriaal, hij zelf ontwikkelde een theorie van een revolutionaire elite: een geheime selecte schare, die overal — liefst zo onzichtbaar mogelijk — de revolutionaire massas moest dirigeren en manipuleren. Men heeft hierin al leninistische trekken herkend. Dat ook op Bakoenins weg het despotisme en de dictatuur op de loer liggen, laat zich gemakkelijk inzien.

Het conflict tussen hem en Marx blijft boeiend en leerzaam om vele redenen. Maar niet, omdat elk van de twee de zuivere incarnatie zou zijn van een van de beide polaire tendenties binnen het socialisme, democratie of dictatuur. Veeleer omdat beiden op hun manier met die tendenties worstelden en op hun manier ook anti-democratische trekken ontwikkelden om het paradijs van vrijheid en gelijkheid op aarde te verwezenlijken. En de verschillen vloeiden vooral ook voort uit het feit, dat Marx in het burgerlijke geïndustrialiseerde westen verworteld was en Bakoenin nog duidelijk de pre-industriële feodale samenleving in zijn hele habitus en denken uitstraalde.

Het portret van Bakoenin is overgenomen uit Archives Bakounine, Michel Bakounine et l'Italie 1871-1872, dl I, Leiden 1961

(transcriptie:)

... que si l'on avait inscrit ce simple mot, "l'athéisme", sur la bannière de l'Internationale, cette association aurait pu réunir dans son sein seulement quelques centaines de milliers d'adhérents? Tout le monde sait que non, non parce que le peuple est réellement religieux, mais parce qu'il croit l'être; et il croira l'être tant qu'une bonne révolution sociale ne lui aura pas ouvert les moyens de réaliser toutes ses aspirations ici-bas. Il est certain que si l'Internationale avait mis l'athéisme, comme un principe obligatoire, dans son programme, elle aurait exclu de son sein la fleur du prolétariat, — et par ce mot je n'entends pas, comme le font les marxistes, la couche supérieure, la plus civilisée et la plus aisée du monde ouvrier, cette couche d'ouvriers quasi-bourgeois dont ils veulent précisément se servir pour constituer leur *quatrième classe gouvernementale*, et qui est vraiment capable d'en former une, si l'on n'y met ordre dans l'intérêt de la grande masse du prolétariat, parce que, avec son bien-être relatif et quasi-bourgeois, elle ne s'est par malheur que trop profondément pénétrée de tous les préjugés politiques et sociaux et des étroites aspirations et prétentions des bourgeois. On peut dire que cette couche est la moins socialiste, la plus individualiste dans tout le prolétariat.

Par *fleur du prolétariat*, j'entends surtout cette grande masse, ces millions de non-civilisés, de déshérités, de misérables et d'analphabètes que M. Engels et M. Marx prétendent soumettre au régime paternel d'un *gouvernement très fort*¹, sans doute pour leur propre salut, comme tous les gouvernements n'ont été établis, on le sait, que dans le propre intérêt des masses. Par fleur du prolétariat, j'entends précisément cette chair à gouvernement éternelle, cette *grande canaille populaire*², qui étant à peu près vierge de toute civilisation bourgeoise, porte en son sein, dans ses passions, dans ses instincts, dans ses aspirations, dans toutes les nécessités et misères de sa position collective, tous les germes du socialisme de l'avenir, et qui seule est assez puissante aujourd'hui pour inaugurer et pour faire triompher la Révolution sociale.

Eh bien, dans presque tous les pays, cette canaille, en tant que masse, refuserait d'adhérer à l'Internationale si l'on avait inscrit sur son ...

Deze transcriptie is van de hand van Arthur Lehning, gepubliceerd in Archives Bakoenine, Michel Bakoenine et les conflits dans l'Internationale, Uitg. Brill Leiden 1965.

*) Ce sont les propres termes dont M. Engels s'est servi dans une lettre fort instructive qu'il a adressée à notre ami Cafiero¹⁷⁷)

*) MM. Marx et Engels la désignent ordinairement par ce mot à la fois méprisant et pittoresque, *Lumpen-Proletariat*, le "prolétariat déguenillé" les *gueux*.

De actualiteit van het Marxisme

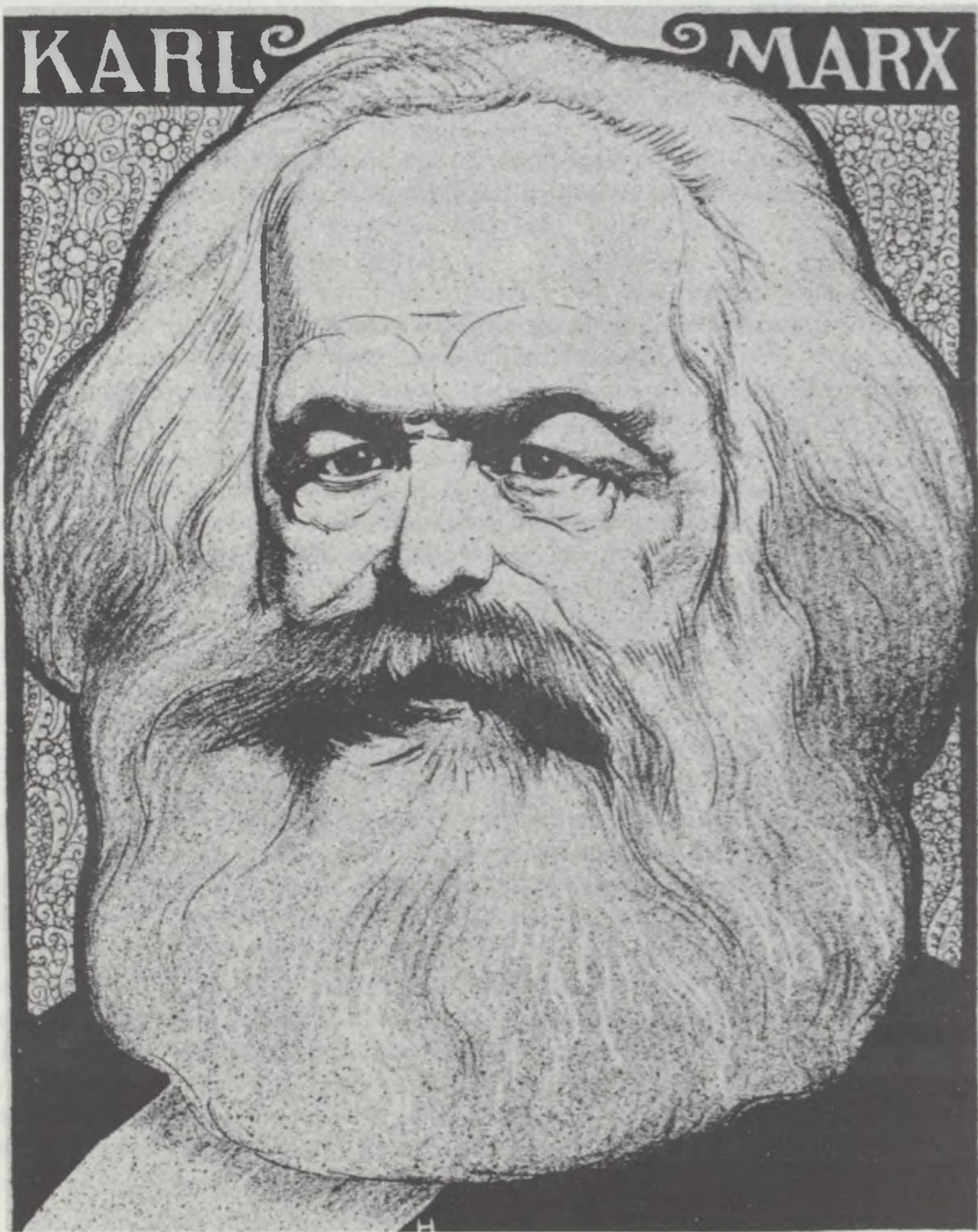
De waardering van Marx is alleen al naar tijd en plaats onderscheiden zeer verschillend. Zo heeft bijvoorbeeld de geslaagde revolutie in Rusland een grote scheiding teweeg gebracht tussen oost- en west-europa en hun houding ten opzichte van Marx. Maar zowel in oost als west kent men weer verschillende richtingen en stromingen. Spreekt men van marxisme dan zal men moeten aangeven wat men bedoelt: de oost-europese, de chinese of de cubaanse variant. En ook binnen het oost-europees blok dient men weer onderscheid te maken tussen b.v. enkele marxisten in Polen en het officiële marxisme van de D.D.R. Ieder weet, dat de zaken in westeuropa nog gekompliceerder liggen. Er is een tijd geweest (grofweg de jaren vijftig), dat het marxisme in westeuropa een aflopende zaak leek te zijn. In de jaren zestig ligt dat heel anders. Voor velen levert het marxisme de terminologie en de ideologie om de eigentijdse kapitalistische maatschappij als geheel tot voorwerp van kritiek te maken.

In bepaalde christelijke kringen wil men tot een dialoog met het marxisme komen. Een belangstelling, die voor een deel samenhangt met ontwikkelingen binnen de christelijke theologie in de richting van een meer aards gericht christendom. In welke variant dan ook, kennelijk doet het marxisme ook nu nog een appèl dat bij velen gehoor vindt.

In het volgende willen we ingaan op enkele meer filosofisch gerichte interpretaties en beschouwingen van het marxisme om vervolgens de dialoog tussen marxisme en christendom nader te signaleren. Daarbij zal niet iedere opmerking in noten verantwoord worden. Beter lijkt het de literatuur, die ten grondslag aan de opmerkingen ligt, hieronder te vermelden.

De invloed van Marx is nog zo groot, dat men voor eigen ideeën graag steun zoekt in zijn geschriften. En aangezien er in het denken van Marx verschillende motieven aanwezig zijn kunnen velen zich op hem beroepen. Aan een tweetal kwesties kan men dat illustreren. Vooreerst is daar de oude strijdvraag over onderbouw en bovenbouw. Om het precieser met Marx ('Zur Kritik der politischen Ökonomie') te zeggen: Het is niet het bewustzijn der mensen dat hun zijn bepaalt, maar omgekeerd: hun maatschappelijk zijn bepaalt hun bewustzijn. Maar in 1945 stelde de chinese ideoloog Lioe Sjao-Sji op een partijcongres: Voor de partijorganisatie is de ideologische scholing noodzakelijk, want hierdoor wordt de partij proletarisch. Dat betekent dan toch, dat het bewustzijn wel vóór het maatschappelijk zijn gesteld wordt. En ook daarvoor kan men zich op Marx beroepen.

In feite is men dus vaak op zoek naar de *echte* Marx. Deze discussie leidt met name tot een vermeend verschil tussen 'de jonge Marx' en 'de oudere Marx'. Een verschil dat sinds de ontdekking van enkele onbekende 'Frühschriften' van Marx graag gehanteerd wordt.

Karl Marx

Deze geschriften kregen een specifieke weerklank in revisionistische kringen, in het anti-stalinisme: De jonge humanistische Marx hield zich bezig met de antropologische problematiek, die pas in onze eeuw vooral na de tweede wereldoorlog — die enorme existentiële bedreiging — allerwege bestudeerd wordt. Marx stelt het thema van de vervreemding van de mens in al zijn scherpste, in economisch, maatschappelijk, politiek en ideologisch opzicht. De gespletenheid in de samenleving is het gevolg van de kapitaal-macht. Het onderscheid tussen de jonge Marx en de rijpere figuur, de schrijver van 'Zur Kritik der politischen Ökonomie' en 'Das Kapital', betekent nog geen verschil. De motieven liggen anders. Het betekent niet, dat de ontwikkeling van deze onvermoeide strijder het jeugdwerk vervangt door rijpere gedachten. De vroegere geschriften zijn niet verloochend.

Een zo wijdvertakte beweging als het marxisme blijft leven; men probeert onduidelijkheden, tegenstellingen en onvoltooide gedachten van Marx aan te vullen, te verklaren en van commentaar te voorzien. Maar dat brengt weer andere tegenstellingen en interessante bijdragen voort. Juist in revisionistische kringen komt dat duidelijk uit. De pool Leszek Kolakowski heeft in 'Der Mensch ohne Alternative, Von der Möglichkeit und Unmöglichkeit Marxist zu sein' de verschillen tussen oosters en westers denken scherp uiteen gezet. Juist onder intellectuelen en studenten is zijn invloed al te groot in de ogen van de autoriteiten. Adam Schaff, eveneens een pool, bestrijdt het revisionisme en neemt waarheidselementen ervan op, om het marxistisch denken te vernieuwen en voort te zetten. Zowel op het revisionisme als op de socialistische maatschappelijke orde heeft hij het voorzien. Immers de vervreemding blijft, zolang de mens door hiërarchische machten in zijn vrijheid beperkt wordt. Het is daarom geen wonder, dat hij zich uitvoerig met Marx bezig houdt in zijn 'Marx oder Sartre?'. In zijn 'Marxisme en het menselijk individu' verdedigt Schaff de grote geestelijke emancipatie van de mens in Marx' waardering. Het misverstand over het materialisme met een sterk verlangen naar welstand en geld bij Marx noemt hij terecht een verzinsel. Schaff wil terug naar de menselijke totaliteit, zonder tekort te doen aan geestelijke waarden. In de harmonie tussen mensen ziet hij een nieuwe stap vooruit in de functie van het profetisch messianisme.

Meer over deze thematiek vindt men bij Ernst Bloch, één van de links-idealistische revisionisten, die zich niet thuis kon voelen in de bureaucratische dictatuur van de D.D.R., een geniale denker en schrijver, die zich intens met de religie heeft bezig gehouden. Reeds in 1918 verscheen zijn 'Geist der Utopie', waarin de joodse heilsverwachting, de messianistische mystiek verweven zijn met marxistische analyses van de maatschappij. Wij missen 'einen utopischen prinzipiellen Begriff' om onze ervaringen te verstaan. Bloch is jood en belijdt zijn jood-zijn door zijn verzet tegen het naturalisme en het systeem. Hij wil de christelijke erfenis van het westen, bedolven onder allerlei schijnleuzen, weer levend maken. Dat blijkt ook uit zijn 'Das Prinzip Hoffnung' (1959). Niet het verleden, maar de toekomst is het belangrijkste. De exodus en het rijk, de apocalypse en de profetische verwachting, behoren tot het wezenlijke van een christendom, dat geen opium van het volk is.

Welk christendom is volgens Bloch in een verkeerde verpakking vroeger en nu aan ons gebracht? : De christelijke machtsstaat, de hellenistische opvattingen, het egoïsme dat alleen om de eigen ziel bezorgd is, de quietistische beschouwelijkheid, de vlucht naar een passieve gelatenheid, een z.g. christelijke cultuur, een gemoedelijkheid en het meten van het heden aan de eisen en de gewoonten van het verleden.

Figuren als Bloch verdiepen zich in het vóór-Constantijnse christendom, in de secten met

name ook in het anabaptisme, dat het geschiedkundig beeld van noord-oost Nederland van ca. 1520 tot ongeveer 1575 heeft gekenmerkt. In zijn 'Thomas Münzer als Theologe der Revolution' uit 1921 geeft hij van die belangstelling blijk. Het is een protest tegen de verzakelijking van kerk en staat. Het loont de moeite te verwijzen naar Bloch's 'Religion im Erbe' en speciaal naar het laatste hoofdstuk 'Karl Marx, der Tod und die Apokalypse'. In de z.g. laatste vragen steken wij naar de diepte af en het gewone volk vraagt erom. Immers dán licht de zin van de geschiedenis, de trend van de tijd, het boeiende van de beweging op; en dat in tegenstelling tot het doolhof van begrippen en de absolute ideeën van figuren als Hegel en Heidegger — vooral op de laatste heeft Bloch het voorzien. Deze perspectieven en scherpe analyses van de Tübinger filosoof doen weldadig aan in vergelijking met de pessimistische en vervlakte gedachten van Sartre c.s., die een hernieuwd en bevrijd marxisme voorstaan.

Tussen marxisme en christendom zijn genoeg raakvlakken; de dialoog tussen beide is reeds begonnen en breidt zich hoe langer hoe meer uit. Beide groepen beseffen de uitdaging, die van de versnelde ontwikkeling van de wetenschappen en van de enorme veranderingen uitgaat. In de laatste vijf jaren heeft de Paulus-Gesellschaft verschillende conferenties gehouden van roomskatholieken en marxisten, evenals de oecumenische wereldraad van kerken in Genève en elders gesprekken hield. Nieuwe tijdschriften als 'Der Dialogteil des Wiener Neue Forum', de franse 'Dialogue' en het katholieke 'Internationale Dialog Zeitschrift' werden met dit doel uitgegeven.

Eén van de bekendste communisten, die zich intensief met deze dialoog bezig houdt is Roger Garaudy, hoogleraar aan de universiteit van Poitiers en tot voor kort lid van het centrale comité van de franse communistische partij. In het meinumner van het maandblad 'Oost-West' vindt men een artikel over de rebellie van Garaudy tegen het orthodoxe communisme. Het geval Garaudy stelt de vragen heel scherp: Is het marxisme nog actueel of is de machtige beweging van het socialisme dogmatisch verstard. In het laatste geval heeft de dialoog geen kans. De voorgeschiedenis van de dialoog ligt volgens Garaudy in de fase, waarin christenen en marxisten allerlei misverstanden uit de weg gingen ruimen. Ze deden dit makkelijker naarmate de bedreiging van de mensheid door wereldoorlog, atoom- en waterstofbom groter werd. Naast veel kritiek gingen verschillende communisten een toenemende belangstelling voor het christendom tonen. Zo kwam Garaudy tot andere opvattingen door kennis te nemen van het werk van de bekende franse jezuïet Teilhard de Chardin, die opkomt voor een toenemende socialisatie en vooruitgang. Harvey Cox heeft Garaudy verweten het gesprek teveel in het intellectuele vlak te houden, zodat het makkelijk in een begrippenspel kan ontaarden.

Er is een dialoog en een begin van samenspraak van protestanten, katholieken en oosters-orthodoxen over de vraag welke uitwerking de technische en economische vooruitgang heeft op de menselijke ontwikkeling in sterk geïndustrialiseerde landen. Dat leidt tot erkenning van het pluralisme en de noodzaak van een gemeenschappelijke aansporing tot creatieve bijdragen, de erkenning van de persoonlijkheid van de andere mens, een nieuwe arbeidsstijl; het besef van een actuele historische werkelijkheid, waarin god niet bestaat als voorzienigheid, als superlatief van ons verstand of van morele waarden, als projectie, beeld, als rivaal van de mens, als vangnet van het dagelijks voedsel. Wie wat dieper graaft ontdekt scherpe tegenstellingen tussen de religie als gegeven en ideologie, als wereldbeschouwing en historisch verschijnsel én het christelijk geloof. Het is vooral Gollwitzer, die de discussie voert tussen de marxistische religiekritiek en het

christelijk geloof. Zijn kritiek richt zich vooral op de marxistische antropologie, het aprioristisch werkelijkheidsbegrip en het gesaeculariseerde messianisme. Het is nu eenmaal onjuist om de waarheid van de mens te verabsoluteren. Marcus Bakker stelt: 'De dialoog tussen communisten en gelovigen is in een nieuw stadium gekomen doordat zij verbonden is met een eenheid van handelen die overal groeit.' De anglicaanse bisschop, Stephen Neill, die in India heeft gewerkt, beschrijft Marx als de eerste die de wetenschap van de maatschappij heeft ontdekt. Het is vooral daarin dat de actualiteit van Marx gelegen is.

Literatuur

E. Bloch, *Das Prinzip Hoffnung*, 2 dln. Frankfurt a.M. 1959.

L. Kolakowski, *Der Mensch ohne Alternative*, München 1960 (ned. vert. *De mens zonder alternatief*, Amsterdam 1968).

A. Schaff, *Marksizm a jednostka ludzka*, Warschau 1965 (ned. vert. *Marxisme en het menselijk individu*, Hilversum 1967).

Socialist Humanism (uitg. door E. Fromm), New York 1965.

Josef L. Hromádka, *An der Schwelle des Dialogs zwischen Christen und Marxisten*, Frankfurt a.M. 1965.

Christendom en Marxisme (uitg. door Paulus Gesellschaft), Utrecht 1966.

Disputation zwischen Christen und Marxisten (uitg. door Martin Stöhr, München) 1966.

Garaudy, Metz und Rahner, *Der Dialog*, Rororo Hamburg 1966.

Milan Machovec, *Marxismus und dialektische Theologie*, Zürich 1965.

Teilhard de Chardin, *Le phénomène humain*, 1955.

Harvey Cox, *De stad van de mens*, Utrecht 1966.

Helmut Gollwitzer, *Die marxistische Religionskritik und der christliche Glaube*, Siebenstern Taschenbuch 1965.

Marcus Bakker, *Marxisme en Christendom*; in: *De uitdaging van het Marxisme* (uitg. door Pegasus), Amsterdam 1966.

Stephen Neill, *De wereldgodsdiensten*, Aula serie, vooral p's. 194-224.

Karl Rahner, *Communisme en Christendom*, Bussum 1966.

Robert Havemann, *Dialektik ohne Dogma?*, Rororo Hamburg 1964.

Carl Oglesby and Richard Shaull, *Containment and Change*, London 1967.

James Klugman and Paul Oestreicher, *What kind of a revolution?*, *A christian-communist dialogue*, Panther serie London 1968.

W. van Dooren e.a., *Actueel marxisme*, Annalen van het Thijmgenootschap, Bussum 1969.

Het portret van Marx is overgenomen uit: Koos van Weringh, Albert Hahn, Amsterdam 1969.

ANTIQUARIAAT PANOCHTHUS

(A. W. Hell)

Holterberg 35, Holten,
telefoon 05483-1410

CATALOGI

GESCHIEDENIS & POLITIEK

LITERATUUR EN TAALKUNDE

INKOOP VAN BOEKEN

Marx op school

— Een proeve van behandeling van Marx in de onderbouw van V.W.O. en H.A.V.O. —

De geschiedenisleraar moet "Mut zur Lücke" hebben, zegt men¹. Steeds meer wordt de gedachte losgelaten dat ons geschiedenisonderwijs een overzicht van de "hele geschiedenis" moet geven². Een diepergaande behandeling van een aantal verantwoord gekozen thema's verdient de voorkeur³. Nieuwe methoden dienen zich aan als thematisch. Men pleit voor het gebruik van verschillende boeken naast elkaar en programmering van de te behandelen thema's⁴. Het zijn deze overwegingen die ten grondslag liggen aan de volgende opzet voor een behandeling van Marx in de onderbouw van V.W.O. en H.A.V.O.

Bij alle vrijheid die de docenten hebben bij het bepalen van de thema's — terecht wijst Geurts erop dat de voorkeur van de leraar een rol mag spelen bij die keuze — zijn er toch een aantal thema's die nergens zullen ontbreken. Marx is daar zeker één van. In het leerplan van Atheneum en Gymnasium zal Marx in de derde of vierde klas aan de orde komen, in de HAVO-afdeling in de derde klas. Bij de behandeling van de geschiedenis van de laatste halve eeuw kan het niet anders of het thema komt opnieuw ter sprake, bijvoorbeeld bij de geschiedenis van de Russische Revolutie. Het is bovendien mogelijk het als één van de keuze-onderwerpen speciaal te laten bestuderen. Maar een aantal leerlingen volgt in de bovenbouw geen geschiedenisles meer; we zullen er dus van uit moeten gaan dat we het thema in de onderbouw ter tafel brengen. Marx voor vijftienjarigen, ziedaar de opgave.

Wat behandel je, en vooral, wat laat je weg? En hoe behandel je Marx voor leerlingen die later op school niet meer op de stof terugkomen? Beide vragen hangen samen met de doelstellingen die je wilt nastreven, gerichte onderwijsdoelen bij de behandeling van juist dit onderwerp. Als zulke gerichte onderwijsdoelen noemen we: Belangstelling wekken voor het onderwerp. De weg wijzen naar de meest geschikte literatuur. Enige kennis doen verwerven van de grondslagen van het Marxisme; het leren verstaan van de begrippen: klassenstrijd, bourgeoisie, kapitalist, proletariër, burgerlijk eigendom, produktiemiddelen, crisis, revolutie, proletarische democratie en klassenloze maatschappij. Het is misschien goed hier direkt enige "Lücken" te noemen: waarde- en meerwaardetheorie, akkumulatie en konsentratietheorie, Verelendung, historisch materialisme. Iets daarvan zal impliciet wel aan de orde komen als het crisisbegrip wordt uitgelegd en de onvermijdelijke dialektische omslag naar de diktatuur van het proletariaat ter sprake komt, maar we stellen ons niet ten doel deze zaken expliciet te behandelen.

De stofkeuze wordt door deze gerichte onderwijsdoelen grotendeels bepaald. Om de belangstelling van de leerlingen voor de lastige stof te wekken zoeken we aansluiting bij bekende stof; dit zal zijn: de geschiedenis van de industriële revolutie en de sociale toestanden in de 19e eeuw. Daarna geven we een korte levensschets van Marx, waarin het anekdotische element niet ontbreekt. Aardige anekdotes zijn te vinden bij: Robert L. Heilbroner, *De Filosofen van het Dagelijks Brood*, H.J. Paris Amsterdam z.j. hoofdstuk VI "De onverbiddelijke wereld van Karl Marx". Dit alles kan in één les, waarvan het eerste gedeelte in de vorm van een klasgesprek wordt gegeven, het tweede gedeelte in de vertelvorm. Doel is de leerlingen warm te maken voor de volgende lessen, waarin we aan de hand van authentieke teksten gaan proberen iets te begrijpen van de ideeën van Karl Marx⁵.

In twee volgende lessen lezen en bespreken we met de klas enkele gedeelten uit het *Communistisch Manifest*, die we van een korte inleiding en een verbindende tekst hebben voorzien. Men kan hiervoor gebruiken: Karl Marx en Friedrich Engels, *Het Communistisch Manifest*, Pegasus Amsterdam, 10e druk 1969. Geschikt voor ons doel zijn: Het begin van hoofdstuk I "Bourgeois en proletariërs" (klassenstrijd, bourgeois, proletariër), het begin van hoofdstuk II "Proletariërs en Communisten" (burgerlijk eigendom, kapitalist) en het slot van hoofdstuk II (crisis, revolutie en klassenloze maatschappij). We proberen de leerlingen zelf te laten ontdekken wat de genoemde begrippen inhouden en hoe Marx zich de ontwikkeling van klassenstrijd naar klassenloze maatschappij voorstelde. Het resultaat van deze twee lessen moet kort schriftelijk worden samengevat.

Een laatste les wordt besteed aan de proletarische democratie. Ook hier kan weer worden uitgegaan van een tekst. Bijvoorbeeld een gedeelte uit het artikel van Joop Wolff, *Marxisme en Democratie*, in: *De Uitdaging van het Marxisme*, Pegasus Amsterdam 1966. Doel is de sjabloon 'communistische democratie= dictatuur' te vervangen door een beter begrip van de communistische opvatting van democratie.

Niemand zal kunnen zeggen dat de hier gegeven opzet voor de behandeling van Marx in de onderbouw geen "Mut zur Lücke" vertoont. Het kan haast niet anders of de docent bekruipt het gevoel dat hij ontoelaatbaar veel heeft weggelaten. Toch zal men de gerichte onderwijsdoelen voor de behandeling van deze stof beperkt moeten houden. Anderen vragen zich misschien af of ze werkelijk goed gelezen hebben, dat we vijftienjarigen de lectuur van Marx zelf willen voorschotelen. Is dat niet veel te moeilijk? We menen, dat het kan, mits de motivatie sterk is. Vandaar de grote aandacht voor die motivatie in de inleidende les.

- 1 Hans Ebeling, *Methodik des Geschichtsunterrichts*, 6.Aufl. 1962 p.34 Ernst Wilmanns, *Grundlagen des Geschichtsunterrichts*, 2.Aufl. 1962 p.176
- 2 Bijvoorbeeld door prof.Hugenholtz in: *Kleio* no.8 1969, p.277
- 3 P.A.M. Geurts, *De thematische methode in het geschiedenisonderwijs*, in: *Kleio-didactica* no.1, 1964
- 4 A.H. van den Berg, het gebruik van het Doelstellingen rapport van de V.G.N. in de didactiek van de geschiedenis, in *Kleio* no.7 1967, p.203.
- 5 Over het gebruik van authentieke bronnen, P.F.M. Fontaine, Bronnen, in: *Kleio* no.8 1970, p.290

Opvoeding tot socialistische mens: geschiedenisonderwijs in de DDR.

Op basis van het nieuwe leerplan is in de DDR een serie hulpboeken voor geschiedenisleraren uitgegeven, waarvan het hier besprokene, bestemd voor docenten die lesgeven in de 8e klasse (overeenkomend met onze 2e klas van het voortgezet onderwijs), ruwweg de periode van 1830–1914 beslaat. Deze "*Unterrichtshilfen*"¹ hebben niet de bedoeling als een keurslijf voor de geschiedenisleraar te fungeren. Integendeel, alleen een "*schöpferische Anwendung*" ervan kan tot het beoogde resultaat leiden, n.l. het realiseren van een geschiedenisonderwijs waarin de doelstellingen die voor dit onderwijs gelden, de leerstof en de leermethodiek zo veel mogelijk op elkaar zijn afgestemd. Verder wordt in de inleiding de docent ertoe aangespoord niet klakkeloos het hulpboek te volgen. In de praktijk blijkt echter, dat de speelruimte beperkt blijft tot de vrijheid andere konkrete voorbeelden te bedenken en misschien in de vorm van een les enkele variaties aan te brengen. De verdeling van de leerstof in "*Stoffeinheiten*", die elk een centraal thema bevatten, en elk ingedeeld zijn in een vast aantal lesuren (variërend van 2 tot 10), waarin telkens een bepaald onderdeel van het centrale thema moet worden behandeld, is n.l. al in het leerplan 1969 gegeven. Het hulpboek wil slechts "*eine klare Interpretation des Lehrplans*" geven.

Wat is de bedoeling van deze strakke reglementering van het geschiedsonderwijs? Dit wordt duidelijk uit de inhoud der lessen. Elke les bestaat uit twee of drie kleinere thema's, die soms weer onderverdeeld zijn. Elk thema-onderdeel bevat een stelling of een konstatering die past in het marxistische geschiedbeeld of een bewijs vormt van een algemene marxistische waarheid. Soms gaat het om een stukje socialistische bewustzijnsvorming. Zo wordt in de eerste "*Stoffeinheit*" (6 lessen), die het begin van de Duitse arbeidersbeweging tot thema heeft, centraal gesteld het probleem onder welke voorwaarden de strijd van de arbeidersklasse tegen het kapitalisme een begin van succes kan hebben en hoe de ontwikkeling naar een werkelijke klassenstrijd plaatsvindt. Socialistische bewustzijnsvorming vindt in dezelfde serie lessen plaats doordat de figuren van Marx en Engels "*detailliert und gefühlsbetont*" worden behandeld.

In de serie lessen over de revoluties van 1848/49 is het centrale thema het vraagstuk van de reële politieke machtsverhoudingen: ligt de macht bij de vooruitstrevende krachten of bij de reactie. De konklusie in dit konkrete geval luidt, dat de bourgeoisie in Duitsland in 1848 (in tegenstelling tot wat tijdens de franse revolutie gebeurde: in een schema worden beide revoluties met elkaar vergeleken) haar historische taak verloochende door zich met de feodale adel te verbinden, waardoor deze laatste de politieke macht behield en er geen historische "*Aufgabe*" (i.c. het tot stand komen van de burgerlijke maatschappij in Duitsland) kon worden opgelost.

Regelmatig wordt de nadruk gelegd op de nauwe relatie tussen de vakken geschiedenis en "*Staatsbürgerkunde*" uit bepaalde historische gebeurtenissen worden konklusies voor het heden getrokken. In de les over de oprichting van de *Bund der Kommunisten* b.v. wordt als punt van behandeling opgegeven de konstatering dat de DDR en de SED de rechtmatige erfgenamen zijn van de vooruitstrevende tradities binnen de Duitse arbeidersbeweging (in tegenstelling natuurlijk tot de Westduitse SPD). Wanneer het gaat om de Duitse eenwording en de ontwikkeling van de Duitse arbeidersbeweging, komt het probleem ter sprake van de samenhang tussen socialistisch patriottisme en proletarisch internationalisme, termen waarmee hedentendage de propagering van een vorm van DDR-nationaal gevoel wordt gerechtvaardigd. In de lessen die het imperialisme als hoogste stadium van het kapitalisme tot onderwerp hebben, wordt o.a. het herrijzen van het kapitalistisch stelsel in Westduitsland vergeleken met de socialistische grondwet van de DDR.

Doelstellingen en inhoud van het geschiedonderwijs bepalen de didaktische methoden, zeggen de samenstellers van het boek. Die doeleinden zijn: een marxistische opvoeding in het algemeen en het verkrijgen van inzicht in de onvermijdelijke loop van de geschiedenis, waarvan de belangrijke momenten worden gedoceerd op grond van een door de partij gesanktionerd geschiedbeeld. Wanneer men die doelstellingen aanvaardt en het geschiedonderwijs deze functie wil geven, heeft men in de *Unterrichtshilfen* een waardevol hulpmiddel, met een groot aantal suggestieve tabellen en schema's en met een groot aantal probleemstellingen (met antwoord!) die alle voor het doel essentiële punten ter sprake brengen. De leraar die zijn taak ziet in de vervulling van een "politisch verantwortungsvollen Funktion als leiter der bewusstseinsbildenden Prozesse" zal er misschien heel tevreden mee zijn. Alleen het lesgeven kan binnen deze strakke orde moeilijk iets anders worden dan een mechanisch reproduceren van eeuwige waarheden. De marxistische visie op de geschiedenis verdient een leerprogramma waarbinnen leraar en leerling werkelijk "*schöpferisch*" kunnen werken!

Het onderstaande vertaalde gedeelte is een der lessen over de Commune van Parijs. Hier en daar heb ik woorden in het Duits laten staan, omdat vertaling teveel van de essentie zou wegnemen, een enkele maal wordt de Duitse tekst in een noot vermeld. Opzet en indeling van deze instructie zijn gelijk aan die van alle lessen in het boek.

5.2. De Parijse Commune — een staat van het werkende volk.¹

Algemene oriëntatie.

Plaatsbepaling en functie van de les.

Aanknopen aan de kennis van en het inzicht in de leer van de klassenstrijd en de historische zending van de arbeidersklasse bij de leerlingen wordt hun in dit lesuur bijgebracht welke maatregelen door de Parijse Commune genomen werden en leren zij deze staat te karakteriseren als staat van het werkende volk.

Daarom wordt hier bij de ontwikkeling van denk- en werkmethoden (n.l. in het kader van deze geschiedenislessen; t.m.) het vergelijken en het vermogen tot waardering van historische gebeurtenissen en verschijnselen centraal gesteld. Met gebruikmaking van wat zij tot nu toe in de lessen geschiedenis en staatsburgerkunde in de 7e en 8e klasse hebben

geleerd moet de leerlingen het wezen van de door het Parijse proletariaat tot stand gebrachte staatsvorm door vergelijking met de burgerlijke staat duidelijk gemaakt worden. Uit opvoedkundig standpunt bekeken moet de les worden benut voor het wereldbeschouwelijk inzicht, dat de proletarische staat de hoogste vorm van democratie is. Daarin liggen tegelijkertijd mogelijkheden om de leerlingen de DDR als een staat van het werkende volk te leren zien.

Doel en hoofdindeling van de les.

Met betrekking tot het inzicht in het geschiedproces: De maatregelen van de Commune waren in het belang van het proletariaat en zijn bondgenoten en vormden een uitdrukking van de macht van de nieuwe proletarische staat, die zich principiële van de burgerlijke staat onderscheidde.

Denk- en werkmethode (zwaartepunten): Het klassenkarakter van de staat (bedoeld wordt: de Parijse Commune; t.m.) wordt door analyse van de door haar genomen maatregelen, vergeleken met de maatregelen die door een burgerlijke staat worden genomen, verklaard. Daarvoor moeten relevante feiten uitgekozen en in een schema gebracht worden.

Zwaartepunten in het opvoedingsproces: Een basis leggen voor het inzicht, dat de nieuwe proletarische staatsmacht de hoogste vorm van democratie is. Het aankweken van een houding tegenover de DDR¹ als een staat van het werkende volk, waarin de erfenis van de Parijse communards een tehuis heeft gevonden.

Stofflich-logische Gliederung	Teilerkenntnisse (TE)	Denk- und Arbeitsweisen (Schwerpunkte)
1. Verkiezing van de Communeraad en de opgaven waarvoor zij gesteld werd	TE1: met de instelling van de Communeraad schiep het volk van Parijs voor de eerste maal in de wereldgeschiedenis een regering van het werkende volk	Analyse van opbouw en werkwijze van de Commune, waarbij de hoofdgedachte van de tekst in het leerboek als leidraad moet fungeren.
2. De werkwijze van de Communeraad en haar belangrijkste maatregelen.	TE2: reeds de eerste maatregelen van de Parijse Commune waren in het belang van de proletarische klasse, maar ook in die van haar bondgenoten uit het werkende volk	Vaststellen van het klassenkarakter van de staat door analyse van de genomen maatregelen.
3. Vergelijking van de Commune van Parijs met de burgerlijke staat.	TE3: de nieuwe staatsmacht van het proletariaat in de vorm van de Commune van Parijs verschildt principiële van de burgerlijke staat. De Commune van Parijs betekende een poging de heerschappij van de meerderheid over de minderheid in te stellen.	Vergelijking van de maatregelen van de proletarische staat met die van de burgerlijke staat; maak gebruik van de reeds verworven kennis.

Richtlijnen voor het aankweken van begrip.

Het werken met de begrippen Commune van Parijs, diktatuur van het proletariaat en burgerlijke staat volgens de richtlijnen van het leerplan.

Richtlijnen en materiaal voor de vormgeving van de les.

Onderwijsmiddelen

Historische kaart "Duitsland 1815—1871"; diaserie over de Commune van Parijs.

Lesverloop

Herhaling (klassegesprek) Waardoor onderscheidde zich de revolutie van 18 maart 1871 in Parijs van alle voorgaande revoluties in de geschiedenis?

Bedoeling met deze vraag Voor de eerste maal in de geschiedenis hadden arbeiders aan hun uitbuiters de heerschappij ontnomen en geprobeerd in de hoofdstad van het land hun eigen politieke macht te vestigen. We zullen vandaag zien hoe de door hen gestichte staatsvorm zich van de tot dan toe bestaande staten onderscheidde en wat het een volledig nieuw karakter gaf.

1. De verkiezing van de Communeraad en de taken waarvoor zij zich gesteld zag.

Opgave

Kennisoverdracht: het oude burgerlijke staatsapparaat wordt gebruikt als uitgangspositie voor de kontra-revolutie.

Zie leerboek

Parijs was tot nu toe door ambtenaren bestuurd, die aangesteld waren door de keizerlijke en later door de republikeinse regering.

De ambtenaren hadden met toewijding de uitbuitersklasse gediend en het bleek dat zij, nu het volk van Parijs de macht had veroverd, met alle middelen probeerden de nieuwe orde te verstoren. De oude ambtenaren vertraagden of verhinderden het tenuitvoerbrennen van nieuwe wetten, ten dele vernietigden zij zelfs bestuursrekwisieten. Buro's werden gesloten, ambtenaren waren bedreigd, indien ze bereid waren het werk te hervatten. Blauwdrukken van stedenbouw- en kanalisatieprojekten werden verstopt of vernietigd. Het bleek dat het oude staatsapparaat het centrum van de kontrarevolutie was. Enkele voormalige burgemeesters organiseerden zelfs kontrarevolutionaire demonstraties.

Opgave

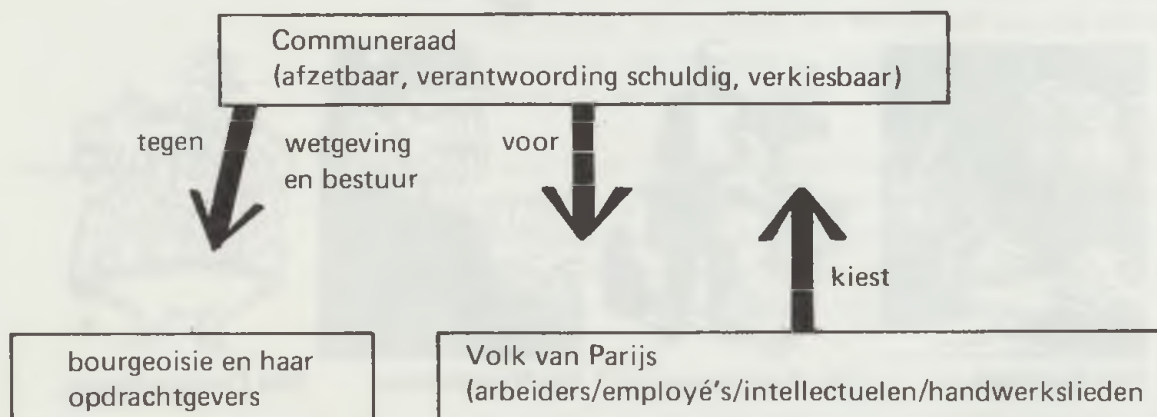
Werkwijze: de proletarische staat (door de leerling zelf uit te voeren)

Toon de democratische opbouw van de Communeraad aan!

Analyse van de tekst in het leerboek

Gedeeltelijke samenvatting; daarbij TE 1 (klasse-gesprek)

Evaluatie op grond van de eerste vraag in het leerboek. De evaluatie kan d.m.v. de volgende vragen richting gegeven worden: uit welke lagen van de bevolking waren de leden van de Communeraad afkomstig? Waarin bestond het nieuwe van deze regering, vooral met betrekking tot haar verhouding tot de kiezers? Hierbij een schema laten maken waarvan het geraamte is gegeven:

2. De werkwijze van de Communeraad en de belangrijkste door haar genomen maatregelen.

Opgave:

Werkwijze: de werkwijze v.d. Commune en de belangrijkste maatregelen (door de leerling zelf uit te voeren)

Zie leerboek

Daarbij analyseren van de tekst van de Kroniek in het leerboek — ev. verdeling in 3 groepen, die zich elk met één der subopdrachten bezig houden.

Gedeeltelijke samenvatting; daarbij TE 2 (klasse-gesprek)

De evaluatie vindt plaats op grond van vraag 1 in het leerboek.

Toepassing op het heden (klassegesprek)

Ga na uit welke sociale lagen de leden van de raad van de "Kreis" of het "Stadtbezirk" waarin je woont, afkomstig zijn (de opdracht moet uitgevoerd worden in de Pionier- of jeugdorganisatie waarvan de leerling lid is). Wier belangen vertegenwoordigen de staatsorganen in deze republiek? (daarbij moet de kennis van de socialistische grondwet van de DDR betrokken worden die in de lessen staatsburgerkunde verkregen is).

De vier machten van onze tijd.

Het Fascisme.

Het Socialisme.

Het Kapitalisme.

Het Communisme.

Binnenkort verschijnt er bij Het Parool een serie van vier boeken, met in totaal 1648 pagina's en meer dan 2500 illustraties over fascisme, communisme, kapitalisme en socialisme.

Deze vier naslagwerken werden leesbaar geschreven, door wetenschapsmensen van niveau.

Tot nu toe verscheen er in Nederland niets, dat qua inhoud en uitvoering, met de serie „Machten van onze Tijd” te vergelijken is. Het gaat hier om een onschatbare bron van informatie, die niet alleen inzicht geeft in de gebeurtenissen uit het verleden, maar die ook - en juist daardoor - ons inzicht in de wereld van vandaag verscherpt.

Door nu reeds in te tekenen op deze historische uitgave van Het Parool bespaart u 40 gulden.

De boeken kosten f 49,50 per deel. Intekenprijs per deel f 39,50.

Termijnbetaling (in acht termijnen) is mogelijk (zonder extra kosten). Eerste termijn f 25,-. Daarna zeven termijnen van f 19,- p.m.

Natuurlijk kunt u eerst de vier delen 10 dagen gratis ter inzage krijgen om u van de buitengewone kwaliteit te overtuigen.

Vul de bon in of bel even op.
Tel. 020-91 44 00,
Afdeling Uitgeverij.

Bon

Aan Het Parool-afd. Uitgeverij
Antwoordnummer 2470, Amsterdam.

Naam: _____

Adres: _____

Plaats: _____

tekent in op/vraagt 10 dagen vrijblijvend ter inzage* de serie „Machten van onze Tijd”. Hij zal te zijner tijd ineens/in 8 termijnen* betalen.

* Doorhalen wat niet gewenst is.

3. Vergelijk de Commune van Parijs met de burgerlijke staat; zie TE 3.

Werkwijze: Vergelijk de Commune met de burgerlijke staat (klassegesprek)

Vergelijk opbouw, doeleinden en maatregelen van de Commune met die van de burgerlijke staat! Gebruik daarbij wat je in de lessen geschiedenis en staatsburgerkunde over de burgerlijke staat hebt geleerd (daarbij moet het begrip "burgerlijke staat" op de aangegeven manier concreet gemaakt worden).

Wier belangen vertegenwoordigde de Commune? (daarbij moet het begrip "Commune van Parijs" als voorbereiding op de invoering van het begrip "diktatuur van het proletariaat" duidelijk gemaakt worden).

Huiswerk

Stel in een tabel de maatregelen van de Commune en de verhoudingen binnen de burgerlijke staat tegenover elkaar! (het schema van de tabel wordt gegeven; de antwoorden die de leerlingen moeten geven, staan tussen haakjes). De tekst in het leerboek moet ervoor bestudeerd worden.

	Commune van Parijs	burgerlijke staat
bestuur/ambtenaren	(door het volk gekozen)	(aangesteld)
gewapende macht/leger	(nationale garde om de macht v.d. arbeiders in stand te houden en ter onderdrukking van de klasse der uitbuiters, bescherming naar buiten)	Bestemd tot onderdrukking v.h. volk en tot veroveringsoorlogen)
kapitalistisch eigendom	(onteigening van de gevluchte kapitalisten; het eigendom onder volkskontrolle gebracht)	(bescherming v.h. kapitalistische eigendom)
situatie van de arbeiders	(8-urige werkdag, voldoende beloning, recht v.d. arbeider i.p.v. recht van de uitbouter)	(uitbuiting, onderdrukking, rechteloosheid)

1 *Unterrichtshilfen. Geschichte 8.klasse.* Zum Lehrplan 1969. Rev. Eberhard Trzcionka (Volk und Wissen. Volkseigener Verlag Berlin DDR, 1969)

1 ein Staat der Werktätigen.

1 Bekenntnis zur DDR.

VAN HET BESTUUR

EINDEXAMENNIEUWS - 3

Voor de vorige afleveringen in deze rubriek wordt verwezen naar Kleio, 11e jg., no.1, jan./febr. 1970, p.34 e.v. en idem, no.5, mei 1970, p.130 e.v.

In zijn vergadering van dinsdag 15 december 1970 heeft het bestuur van de V.G.N. het definitieve eindexamenprogramma voor geschiedenis en staatsinrichting besproken, gepubliceerd in de Staatscourant nr.229 van 26 nov.1970 en in nr.92 van de serie "Wetten en bestuursmaatregelen Onderwijs en Wetenschappen", p.26. Dat programma luidt:

"Programma Geschiedenis en staatsinrichting eindexamen m.a.v.o.-3 en m.a.v.o.-4 m.i.v. 1972, h.a.v.o. m.i.v. 1973, v.w.o. m.i.v. 1972 aan avondscholen en m.i.v. 1974 aan dagscholen.

1. Examenstof

De kandidaat dient:

- a. inzicht te hebben in de historische ontwikkeling gedurende de laatste halve eeuw, waarbij hij mede blijk moet geven vertrouwd te zijn met verwerking van historisch materiaal;
- b. kennis te hebben van de ontwikkeling der staatsinstellingen van het Koninkrijk der Nederlanden — gezien tegen hun historische achtergrond — en van hun hedendaagse structuur en functie;
- c. vertrouwd te zijn met een aantal uit de algemene en Nederlandse geschiedenis gekozen onderwerpen, waarbij verschillende aspecten van de geschiedenis tot hun recht dienen te komen. Zulk een onderwerp mag, indien dit voor een juiste behandeling noodzakelijk is, zich mede uitstrekken over het onder a genoemde tijdvak.

2. Het schriftelijk examen omvat de onder 1a genoemde stof.

3. Het schoolonderzoek omvat de onder 1a, b en c genoemde stof.

Opmerking

Op grond van artikel 52 van het Besluit eindexamens v.w.o.-h.a.v.o.-m.a.v.o. zal het schriftelijk examen worden opgeschort. De duur van het schriftelijk examen zal in verband daarmee later worden vastgesteld."

Naar aanleiding van bij het bestuur binnengekomen vragen over deze publikatie acht het

bestuur het nuttig ter voorkoming van misverstanden en nieuwe onrust hieronder nogmaals het door het ministerie van O. en W. op 14 april 1970 uitgegeven persbericht af te laten drukken. Dit persbericht had de volgende inhoud:

"GEEN SCHRIFTELIJK EXAMEN GESCHIEDENIS DAN NA REËLE EXPERIMENTEN.

Bij de Vereniging van Geschiedenisleraren in Nederland (V.G.N.) was de laatste week groeiende onrust ontstaan naar aanleiding van de beantwoording door staatssecretaris Grosheide van schriftelijke vragen van het Tweede Kamerlid Vonhoff, d.d. 6 april 1970, met betrekking tot de invoering van een schriftelijk eindexamen in het vak geschiedenis en staatsinrichting.

Het bestuur van de V.G.N. heeft daarop bij de staatssecretaris een audiëntie op korte termijn aangevraagd.

Tijdens deze audiëntie op 13 april j.l. heeft de V.G.N.-delegatie het standpunt van de vereniging nogmaals uitvoerig uiteengezet. Het bleek, dat het antwoord van de heer Vonhoff door zijn korthed misverstanden heeft gewekt. De staatssecretaris kon het standpunt van de V.G.N. delen en verklaarde dat hij ten aanzien van een centraal schriftelijk eindexamen in geschiedenis en staatsinrichting nog steeds van mening is dat slechts door de resultaten van experimenten kan worden vastgesteld of een dergelijke examenvorm in de toekomst kan worden ingevoerd. Bij de organisatie en de evaluatie van deze experimenten zal de Vereniging van Geschiedenisleraren in Nederland zeer nauw worden betrokken. De V.G.N.-delegatie heeft zich daarmee akkoord verklaard."

manifesten

Deze reeks bestaat uit 'manifesten' en wil ook zelf een manifest zijn; een manifest tegen het conformistische denken op het gebied van de maatschappijwetenschappen en de politiek. Wij hopen dat de reeks zal kunnen inspireren tot meer tegendraads denken, schrijven en handelen.

Bakoenin, Anarchisme. Staat en Maatschappij	f 11.90
Collectief – Het Radencommunisme	„ 11.50
Fromm, E. – Marx' Visie op de Mens (2e dr.)	„ 6.90
Guevara, Ernesto 'Che' – Guerilla-Oorlog . . .	„ 8.90
Kooyman, P. – Neem en Eet met een biografie door Dr L. Hornstra	„ 5.90
Luxemburg, Rosa – Orde heerst in Berlijn	„ 14.90
Marx, Karl – Parijse Manuscripten en andere filosofische Geschriften	„ 8.90
Marx, Karl – Klassieke Teksten	„ 8.90
Marx, Karl – De Burgeroorlog in Frankrijk . . .	„ 7.90
Mau Tse-Toeng – Gedachten en Gedichten	„ 16.50
Sartre, Jean Paul – De Revolutie	„ 9.50

L.J.C. BOUCHER

's-GRAVENHAGE / NOORDEINDE 39 / TELEFOON 117744

VAN DE COMMISSIES

Mededeling Commissie Postacademiale Vorming: COLLEGEROOSTER VOORJAAR 1971

Alkmaar

- 18 februari: Prof.Dr. F.W.N. Hugenholtz, Julianalaan 207, Bilthoven, 030-783820
De Moderne Devotie
- 12 maart: Prof.Dr. J.J. Poelhekke, Prof.Regoutstraat 1, Nijmegen, 08800-30354
De Nederlanden bij Erasmus

Amsterdam

- 16 februari: Dr. J.M. Pluvier, Heideweg 5, Soest, 02155-6867
Moderne ontwikkelingen in Zuid-Oost Azië (1939–1970) en het beeld daarvan in de schoolboeken

Den Bosch

- februari: Dr. F.G. van der Poll, Vliet 22, Prinsenbeek, 01607-2960
Rood-China
- 16 maart: Prof.Dr. Th.P. van Baaren, Hereweg 86a, Groningen, 050-55510
Heksen

Eindhoven

- 16 maart: Mevr.Drs. A. Muntjewerf, Jispervelpstraat 611, Amsterdam, 020-262911
China en het Westen (Dalhuisen)

Goes

- 17 februari: Mr. P.J. Teunissen, Cort van der Lindelaan 4, Groningen, 050-53326
De behandeling van de problemen van oorlog en vrede in het voortgezet onderwijs
- 18 maart: Drs. L.C. Biegel, Pieter Lastmankade 39hs, Amsterdam, 020-737711
Azië ten zuiden van de Himalaya's

Groningen

- 10 februari: Drs. A.M. van der Woude, Kazernelaan 15, Ede, 08380-13093
Historische demografie
- 17 maart: Mr. P.J. Teunissen, Cort van der Lindelaan 4, Groningen, 050-53326
De behandeling van de problemen van oorlog en vrede in het voortgezet onderwijs

Den Haag

- 16 februari: Prof.dr. H. Daalder, Zilverschoonstraat 18, Den Haag, 070-685358
Elite-structuur, uitbreiding van het kiesrecht en ontwikkeling van het partijstelsel in Nederland sedert 1888

- 15 maart: Prof.Dr. C. Augustijn, C.v.Alkemadestraat 9, Amsterdam, 020-153079
Abraham Kuyper ('t Hart)

Haarlem

- 10 februari: Prof.Dr. C. Augustijn, C.v.Alkemadestraat 9, Amsterdam, 020-153079
Abraham Kuyper ('t Hart)
- 17 maart: Gevr.: Prof.Dr. E. Zürcher, Rijnzichtweg 13, Oegstgeest, 01710-53399
Oost-Azië in de 19e en 20e eeuw

Heerlen

- 18 februari: Prof.Dr. J.A. Bornewasser, Tilburgseweg 173, Goirle, 04250-34979
R.K.kerk en wereld 1870—1970
- 4 maart: Dr. H. Wesseling, v.Oldenbarneveltstraat 31, Leiden, 01710-50124
Het Franse imperialisme 1871—1914

Hengelo

- 16 februari: Mr. P.J. Teunissen, Cort van der Lindelaan 4, Groningen, 050-53326
Oost-West Verhoudingen en Europese veiligheid vanaf 1945
- 17 maart: Dr. J.M. Pluvier, Heideweg 5, Soest, 02155-6867
Moderne ontwikkelingen in Zuid-Oost Azië (1939—1970) en het beeld
daarvan in de schoolboeken

Leeuwarden

- 18 februari: Prof.Dr. P.W. Klein, Kralingsche Plaslaan, Rotterdam, 010-123555
De westerse economische ontwikkeling tijdens het interbellum
- 25 maart: Prof.Dr. F.W.N. Hugenholtz, Julianalaan 207, Bilthoven, 030-783820
Opkomst van de moderne staat in de late middeleeuwen

Maastricht

- 16 februari: Prof.Dr. A.F. Manning, Hazekampseweg 69, Nijmegen, 08800-53248
Collaboratie
- 5 maart: Dr. H. Wesseling, v.Oldenbarneveltstraat 31, Leiden, 01710-50124
Het Franse imperialisme 1871—1914

Rotterdam

- 18 februari: Drs. L.C. Biegel, P.Lastmankade 39hs, Amsterdam, 020-737711
Het Midden-Oosten
- 16 maart: Dr. A.Th. van Deursen, Maluslaan 11, Amstelveen, 020-414209
Spaanse Burgeroorlog 1936

Utrecht

- 15 februari: Dr. F.G. van der Poll, Vliet 22, Prinsenbeek, 01607-2960
Rood-China

24 maart: Gev. Prof.Dr. E. Zürcher, Rijnzichtweg 13, Oegstgeest, 01710-53399
Oost-Azië in de 19e en 20e eeuw

Venlo

16 februari: Prof.Dr. Th.P. van Baaren, Hereweg 86a, Groningen, 050-55510
Antieke godsdiensten

25 maart: Drs. L.C. Biegel, P.Lastmankade 39hs, Amsterdam, 020-737711
Het Midden-Oosten

Zutphen

24 februari: Dr. A.M. van der Woude, Kazernelaan 15, Ede, 08380-13093
Historische demografie

26 maart: Prof.Dr. J.A. Bornewasser, Tilburgseweg 173, Goirle, 04250-34979
De katholieke emancipatie (Alkemade)

Zwolle

17 februari: Prof.Dr. O. de Jong, Buziaustraart 24, Amsterdam, 020-195527
Abraham Kuyper ('t Hart)

16 maart: Mr. P.J. Teunissen, Cort van der Lindelaan 4, Groningen, 050-53326
Oost-West Verhoudingen en Europese veiligheid vanaf 1945

Reeds einde 1967 is dit bijna zevenhonderd pagina's tellende boekwerk verschenen. Het maakt deel uit van een serie *Dokumenten der Weltrevolution*, waarvan inmiddels ook zijn uitgekomen de delen *Arbeiterdemokratie oder Parteidiktatur* en *Die Linke gegen die Parteiherrschaft*. Verwacht worden nog de publikaties *Die Technik der Macht*, *Die Idee des Kommunistischen Menschen* en *Nationalismus und Sozialismus in der "Dritten Welt"*. De redactie van de serie wordt gevoerd door onze landgenoot F. Kool.

Het doel van de serie is een overzicht te bieden van de ontwikkeling der theorieën in het revolutionaire communisme of socialisme zonder "de tegenwoordige eenzijdige oriëntatie op de erkende meesters der orthodoxie." Daarbij wordt uitgegaan van complete, representatief geachte teksten. De vertalingen in het Duits zijn nieuw, of omvatten nieuwe bewerkingen.

Het onderhavige deel staat onder redactie van F. Kool en W. Krause.

Na een inleiding door P. Stadler geeft het werk zevenendertig teksten, eenentwintig van Franstalige, vijf van Engelse en elf van Duitstalige auteurs. Alle teksten worden voorafgegaan door een introductie, die zich vaak beperkt tot beknopte biografische gegevens, maar soms tot een opstel van belang uitgroeit, b.v. over de Franse revolutie als inspiratiebron voor de socialisten, en over Saint-Simon en zijn school. De behandelde vroege socialisten zijn zeker niet alle als revolutionairen te beschouwen. Hen verbindt slechts, dat ze in later tijd als voorlopers van Marx en Engels beschouwd zijn, schrijft Stadler. Zijn ze dan wel socialisten? Kool en Krause hebben zich niet aan een definitie van socialisme gewaagd (wel vermelden ze in een noot op bladzijde 608 zonder commentaar die van Lichtenberger: "socialistisch zijn de systemen, die de staat in egalitaire of communistische zin invloed geven op de produktie en verdeling der goederen," welke vanwege de rol van de staat tegenwoordig menige bedenking zal oproepen, en door de zinsnede "in communistische zin" een tautologie is; ook geven ze geen expliciete rechtvaardiging voor de keuze van personen en stromingen in hun "Ahnengalerie". In een noot bij hun introductie op Lamennais (bladzijde 631) merken zij wel op, dat de behandelde auteurs door literatuur en overlevering in het algemeen, zij het met voorbehoud voor Lamennais, Stromeier en Grieb, tot de socialisten worden gerekend. Zij leggen geen rekenschap af voor het niet opnemen van de chartisten. Waarschijnlijk gaan zij met de nieuwere opvatting akkoord, dat het chartisme pas socialistisch werd in 1850 (zie F.C. Mather, *Chartism: the present position of historical studies*, in *Britain and the Netherlands II*, 1962).

De redacteurs hebben zich namelijk beperkt tot de periode 1789–1848. In een noot op pagina 637 wordt verklaard, dat daarom Blanqui en Proudhon buiten beschouwing zijn gelaten. De laatste bovendien, omdat hij eerder als voorloper van het anarchisme te beschouwen is. Voor het beginpunt pleit de enorme indruk, die de Franse revolutie in de 19e eeuw gemaakt heeft als bewijs van de macht van het "volk" om de traditionele orde omver te werpen. Te eindigen, nadat aan de grote verwachtingen van de nieuwe revolutie, die van 1848, de bodem was ingeslagen, ligt dan wel voor de hand.

Het saint-simonisme was toen volgens Mazzini begraven en vergeten, de fourieristische "école sociétaire werd" door Bonaparte uiteen geslagen, de jaren vijftig gaven de mislukking

te zien van de kolonies van zo verschillende lieden als Owen, Cabet, Considerant en Weitling.

Het stuk over de franse revolutie is het meest polemische. Communistische historici wordt — enigszins vooruitlopend op volgende delen in de serie — verweten, dat ze de ontwikkeling van de franse revolutie uit klassentegenstellingen willen verklaren, terwijl ze in de vergelijkbare ontwikkeling van Rusland na 1917 het ontnemen van de macht aan de raden, het neerslaan van de opstand van Kronstadt en het oprichten van een diktatuur van een groep leiders over de arbeiders niet op een klassentegenstelling tussen machthebbers en "werkende massa's" wensen terug te voeren. Met verwijzingen naar b.v. Cobban betogen de auteurs, dat de sans-culottes uit verscheidene sociale lagen voortkwamen, dat men girondijnen niet zonder meer grands bourgeois kan noemen, dat het kortom niet mogelijk is alle ruzies en botsingen in een ideologisch schema te vangen. De robespierristes voeren gedeeltelijk het program van hun tegenstanders uit, ook de enragés willen niet de eigendom opheffen. Het alternatief van Kool en Krause is de tegenstelling tussen de groep, die de macht heeft, en de concurrentie. Met verwijzing naar de *volonté générale*, die immers beslist niet de *volonté de tous* behoeft te zijn, en die door de machthebbers verwoord wordt, kunnen de robespierristes elke factievorming als verraad aan de "*nation une et indivisible*" afwijzen. Voor de recensent blijft de vraag, of de leiddraad hier en in andere tijdvakken dan de "Wille zur Macht" is.

Terug naar de vroege socialisten. Behandeld worden Babeuf en de "gelijken", Saint-Simon en zijn school, Fourier en zijn aanhang (ook in Duitsland), Lamennais en enkele andere religieuze socialisten, Laboulière, Cabet, Dezamy, Blanc, Owen, Gray, Thompson, Weitling, Becker en de "ware socialisten". De redacteuren brengen dit bonte gezelschap m.i. terecht niet onder de ene noemer van utopisme. Het woord heeft naar mijn gevoel ook een denigrerende klank, terwijl bij lezing van dit werk juist opvalt, hoe helder soms de analyse van sommige vroege socialisten is, hoe juist hun visie op de toekomst, hoezeer ook de klassieken Marx en Engels door hen beïnvloed zijn. Soms: want de redacteuren hebben ook geworsteld met de wazigheid van bepaalde auteurs, met hun inkonsekwenties, hun vele wendingen. De keus van auteurs en fragmenten moet dan ook een subjectieve blijven; naar het oordeel van deze recensent echter geen willekeurige. Wel zou hij, gelet op de eerder genoemde getalsverhoudingen, meer engelsen en minder Duitsers hebben geprefereerd. De grotere aandacht voor de Duitse schrijvers is wel begrijpelijk voor een Duitstalig werk en vanwege hun relatie tot het marxisme. Bij de engelsen zou Cobbett niet misstaan hebben; nog meer worden Harney en Jones gemist, deze laatsten door de begrenzing bij 1848, een jaartal dat voor Engeland niet zo sterk een caesuur vormt als voor het continent. Algemener gesteld moet het bezwaar luiden — althans voor wie, als voor de recensent, de industriële evenzeer als de franse revolutie voorwaarde is voor de opkomst van het socialisme — dat na de grondige inzet met de franse revolutie en Babeuf de afwezigheid van een diepgravende beschouwing over de industriële revolutie, over filosofen en economen uit die tijd (Ricardo, Bentham, Mill) des te meer in het oog springt, zoals ook Owen en zijn aanhang niet de aandacht krijgen, die St.-Simon en Fourier en hun scholen (terecht) krijgen.

Een bijzondere verdienste van Kool en Krause is, dat zij ruimschoots licht werpen op tot dusver wat onderbelichte personen en groepen: Bazard treedt uit de schaduw van Saint-Simon, Considerant uit die van Fourier, Leroux en Dezamy blijken figuren van belang te zijn: Cabet had meer aanhang rond 1845 dan welke vroege socialist ook, de "ware socialisten" en met name Karl Grün krijgen een soort eerherstel. Voor ons leraren, "et à plus forte raison" voor de schoolboekschrijvers onder ons is hier nog wel een les te

leren. Van sommige teksten zouden we nog meer plezier kunnen hebben, als we ze verdientst in onze klassen konden gebruiken. Zo'n Dezamy, die een compleet debat tussen een communist en drie verschillende tegenstanders weergeeft! De redacteurs suggereren zelf, dat hun betrekkelijke originaliteit verband houdt met de afwezigheid van een marxistisch a priori, dat gemakkelijk zou kunnen voeren tot verwaarlozing van het onderzoek naar die personen en werken, die door Marx en Engels onvriendelijk beoordeeld zijn. Aan het slot van hun laatste introductie, waar zij constateren, dat nog niet vaststaat, welke "ware socialist" zich achter het pseudoniem Franz Schmidt verschool, stellen zij dat dit op zichzelf niet belangrijke feit exemplarisch is voor de stand van het onderzoek op dit terrein, dat zich "zu sehr auf die überragenden Führer des Sozialismus richtet und dabei trotz zahlreichen Einzelstudien und Quellenpublikationen allzu viele personengeschichtliche Fragen unbeantwortet gelassen oder falsch beantwortet hat." In dat laatste hebben de redacteurs recht van spreken. Opvallend vaak wijzen zij in noten op detailfouten en geven zij zelfs historiografietjes van zulke fouten, die de verdenking wekken, dat vele geleerden vroegere geleerden kopiëren in plaats van de bronnen te raadplegen. Een nietig, maar aardig voorbeeld is het telkens weer fout, v.l. met een accent op de e, schrijven van de naam Considerant. Wel sneu voor de redacteurs, dat hun inleider Stadler het ook weer doet.

Natuurlijk behoeft uit het vorenstaande niet te volgen, dat Kool en Krause Marx en Engels opzij zouden schuiven. In feite zijn zij onontkoombaar en dan ook voortdurend aanwezig in een boek, dat niet over hen gaat. Telkens wordt aangegeven, hoe het oordeel van de aartsvaders geluid heeft, of welke invloed deze of gene direkt dan wel indirekt op het denken van Marx en Engels gehad heeft. Hiervoor is al gezegd, dat in de keus van schrijvers al meespeelde of een belangrijke relatie tot Marx of Engels aanwezig was. Voor de invloed van de franse socialisten op de jonge Marx bedenke men in hoe weinig maanden na zijn aankomst in Parijs hij van burgerlijk radicaal tot communist is geëvolueerd. Met instemming vermelden de redacteurs op dit punt het werk van Paul Kāgi, Genesis des historischen Materialismus, dat "erfreulicherweise die für viele Produkte der Marxologie bezeichnende Schwerfälligkeit vermeidet". Aan het slot stelt deze recensent graag vast dat Kool, Krause en Stadler deze klip eveneens hebben omzeild.

W. Pabst

BOEKBESPREKING

INTERNATIONALE SPECTATOR, XXIV nr. 8, 22-4-1970,
Oosteuropese serie jrg. VII nr. 2. Losse nrs. f 2,75 + verzendkosten, t.n.v. Ned.
Genootschap voor Internationale Zaken, Alexanderstraat 2, 's Gravenhage, giro 595900,
prijs van de serie f 10,—.

In dit Oosteuropa-nummer twee artikelen, enkele boekbesprekingen en een literatuuroverzicht van recente publicaties over Oosteuropa.

Drs. H.L. Verhaars artikel over "Arbeidsproductiviteit en werkgelegenheid in de Sowjet-Unie: het "Scëkino-experiment" illustreert aardig hoe in de Sowjet-Unie de schaarste op de arbeidsmarkt een stimulus tot efficiënter bedrijfsorganisatie vormt. De kern van het Scëkino (spreekuit Sjtsjokino)-experiment, waarmee men okt. 1967 begon, bestond uit het doen afvloeien van overtollige arbeidskrachten en het bij gestegen arbeidsproductiviteit verhogen van de salarissen van het overgebleven personeel. Oktober 1969 beval het Centrale Comité van de partij de erbij gevolgde methoden voor toepassing op landelijke schaal aan. Verhaar laat zien aan de hand van recente publicaties in de russische pers hoe hierbij vooral de opnieuw te werk stelling van de ontslagenen een lastig te verwerken probleem vormt.

Het artikel van drs. M.P. van den Heuvel "Recente literatuur over Tsjechoslowakije" is een goed geschreven kritisch overzicht van in het westen verschenen literatuur over de ontwikkelingen in dat land in de periode rond de russische invasie van augustus 1968. Voor een korte oriëntatie op de hele hiermee samenhangende problematiek sterk aanbevolgen!

C. Boogaerts.

INTERNATIONALE SPECTATOR XXIV nr. 14, 22 juli 1970; Oosteuropese serie VII nr. 3.

Onder de titel "Documenten van de democratische beweging in de Sovjetunie" wordt in dit nummer een vijftal stukken in Nederlandse vertaling gepubliceerd die in de SU in "Samizdat"-vorm circuleren. Dergelijke in Rusland illegaal vermenigvuldigde en circulerende Samizdat (letterlijk: eigen-uitgave, -tegenover de officiële staatspublicaties) literatuur omvat niet alleen politieke pamfletten, documenten en memoires, maar ook belletrise. De in dit nummer gepubliceerde documenten stammen uit de politieke sfeer en maken het de lezer mogelijk een indruk te krijgen van de gedifferentieerdheid van de democratische oppositie in de SU. Een beknopte inleiding van J.W. Bezemer en een nuttige bibliografie van Nederlandse vertalingen van alleen in het westen gepubliceerde werken van russische auteurs ronden deze uitgave af.

C. Boogaerts.

VRIJE UNIVERSITEIT TE AMSTERDAM

Bij de sectie Geschiedenis van de Faculteit der
Letteren wordt gevraagd een

(hoofd-) medewerker

om behulpzaam te zijn bij het onderwijs en
onderzoek voor de geschiedenis van de twintigste
eeuw.

Gegadigden dienen ten minste het doctoraal
examen Geschiedenis te hebben afgelegd.

Het salaris wordt, afhankelijk van leeftijd, opleiding
en ervaring, bepaald door inpassing in het
rangensstelsel voor de wetenschappelijke
medewerkers, als voor alle Universiteiten van kracht.

Gegadigden dienen positief te staan tegenover de
grondslag van de Vrije Universiteit.

Nadere inlichtingen worden gaarne verstrekt door
Dr. A. Th. van Deursen, p/a Bureau Faculteit der
Letteren, tel.: 020 - 48 30 80.

Schriftelijke sollicitaties, vergezeld van een
curriculum vitae, uiterlijk tot 15 januari 1971 te
richten aan het Hoofd van de Personeelsdienst
Vrije Universiteit, De Boelelaan 1105, postbus 7161,
Amsterdam.

COMMISSIE POSTACADEMIALE VORMING

RAAD VAN ADVIES

PROF. DR. J. C. BOOGMAN (Univ. Utrecht), PROF. DR. A. E. COHEN (Univ. Leiden), PROF. DR. A. F. MANNING (Univ. Nijmegen), PROF. DR. A.B. BREEBAART (G.U. Amsterdam), PROF. DR. W. J. WIERINGA (V.U. Amsterdam), PROF. DR. E. H. WATERBOLK (Univ. Groningen), DR. J. L. P. BRANTS (inspecteur V.H.M.O.), J. W. FOSSEN (Hfd. inspecteur Kweekschool).

COMMISSIE POSTACADEMIALE VORMING

DRS. G. A. J. GIEZEMAN, Dirk van Voorburglaan 16, Voorburg, tel. 070-868123, *voorzitter*: algehele leiding en universitaire cursussen.

DRS. J. C. VISSER, Antonie Duyckstraat 66, 's Gravenhage, tel. 070-555671, *1e vice-voorzitter*: conferenties.

DR. M. T. J. VAN DER VORST, Spotvogellaan 35, 's Gravenhage, tel. 070-685609, *2e vice-voorzitter*: beleid collegedagen.

MEJ. J. J. RUITENBERG, Kijkduinsestraat 990, 's Gravenhage, tel. 070-257990, *1e secretaresse*: interne zaken.

J. C. M. GREEP, Middelweg 104, Wassenaar, tel. 01751-6387, *2e secretaris*: organisatie en administratie van de collegedagen.

H. VAN UNNIK, Pomonaplein 21, 's Gravenhage, tel. 070-680355, *penningmeester*, postrekening 527314 t.n.v. penningmeester Commissie Postacademiale Vorming der V.G.N. te 's Gravenhage.

Het deelnemen aan de colleges is voor leden van de V.G.N. gratis, voor niet-leden bedragen de kosten f 15,—.

LEDEN VAN DE COMMISSIE MET ZELFSTANDIGE TAKEN

DR. J. SWART, Industrieweg 26, Assen, tel. 05920-3006, portefeuilles.

DRS. R. H. COOLS, Zijdweg 57, Wassenaar, tel. 01751-8215, publicaties.

De organisatie van de postacademiale colleges in de diverse plaatsen is in handen van de besturen van de V.G.N.-afdelingen.

De adressen van de *afdelingssecretariaten* zijn:

Alkmaar: Lindenlaan 12, Bergen N.H.

Arnhem: Kraanvogelstraat 17, Velp.

Amsterdam: Churchilllaan 246 III.

Den Bosch: Philips de Tweedestr. 51.

Breda: Biesdonkweg 65.

Eindhoven: Kruisakker 76.

Goes: Valckeslotlaan 89.

Groningen: Kamperfoelieweg 42,

Paterswolde.

Den Haag: Paulus Potterstr. 26, Lisse.

Haarlem: Liedeweg 81, Haarlemmerliede.

Heerlen: Leenderkapelweg 27, Schaesberg.

Hengelo: Frerikshuislaan 113, Almelo.

Leeuwarden: Gerard Terborgstraat 19.

Maastrich: Passementsmakersdreef 30.

Rotterdam: Prinses Julianalaan 49.

Utrecht: Maliebaan 37.

Venlo: Groenstraat 244.

Zutphen: Deventerweg 58.

Zwolle: Stevinstraat 9, Kampen.

LIJST VAN MEDEWERKERS AAN DIT NUMMER:

Prof.Dr. H.W. von der Dunk, Nicolailaan 20, Bilthoven.

Dr. G.J. van de Poll, Sleedoorn 13, Emmen.

Drs. G. Groenhuis, Laan van den Bork 444, Emmen.

Drs. J.Th. Minderaa, Drift 3, Utrecht.

W. Pabst, Bovenkruierlaan 17, Rotterdam 12.

C.A.M.J. Boogaerts, van Imhofstraat 10, Utrecht.

DICHTERBIJ

onder redactie van C. M. H. BOSCH en Drs. H. G. LEIH

boekjes met een *uitleg* en *suggesties voor verdere studie* over een keuze-onderwerp, resp. over een thema uit de laatste halve eeuw; in de suggesties worden o.m. deeltjes uit andere series genoemd die bij de studie van het onderwerp of thema gebruikt kunnen worden.

f 2,65 per deel en getalsprijzen

DICHTERBIJ geeft ook werk- en studiemateriaal over
Marx - socialisme - revolutie:

DRS. H.G. LEIH, Marx, 4e druk
Revolutie, ideaal en verwachting
Rusland op weg naar de Revolutie,
2e druk

in voorbereiding:

DRS. F. J. KAT, De Internationales
DRS. H. G. LEIH, Communistisch Rusland
De Chinese Draak

Nr. 42 JACKDAW
THE RUSSIAN
REVOLUTION

JACKDAWS
mappen met *beeldmateriaal*
voor het geschiedenisonderwijs.
f 8,40 per map

Een uitvoerige prospectus wordt gaarne toegezonden.

Studies bestemd voor de leraar:

DR. K. J. KRAAN, Een christelijke confrontatie met Marx, Lenin en Stalin; PROF. DR. J. VERKUYL, Evangelie en communisme in Azië en Afrika; PROF. DR. J. VERKUYL, PROF. DR. H. G. SCHULTE NORDHOLT, verantwoorde revolutie.

KOK – Postbus 130 – KAMPEN

verkrijgbaar bij de boekhandel.